

Reichstätter, Jan

Jak "číst" materiální pozůstatky zaniklých kultur : náboženství starých Keltů v archeologické perspektivě

In: Reichstätter, Jan. *Předkřesťanská náboženství severních Indoevropanů : tradice Keltů, Germánů a Baltů v kritické perspektivě humanitních věd*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2019, pp. 15-64

ISBN 978-80-210-9578-6; ISBN 978-80-210-9579-3 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/142664>

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2 JAK „ČÍST“ MATERIÁLNÍ POZŮSTATKY ZANIKLÝCH KULTUR: NÁBOŽENSTVÍ STARÝCH KELTŮ V ARCHEOLOGICKÉ PERSPEKTIVĚ

Etnonymum „Keltové“ vyvolá nějaké intelektuální či emociální asociace patrně u každého současného Evropana (potažmo i Američana, Kanadana, Australana nebo Novozélandana evropského původu), bez ohledu na jeho vzdělání a zájmy. Jazyky, které lingvistika označuje jako „keltské“, vymírají již od expanze latiny v pozdní antice, anebo balancují na hraně existenčního ohrožení, neboť z příslušníků národů, které se hlásí ke keltskému původu, jimi počátkem 21. století hovoří plynně sotva pár procent. Paradoxní paralelou k ústupu živých jazyků je fenomén „keltského romantismu“, jenž se objevuje coby jeden z projevů raně novověkého nadalpského humanismu a z něhož v posledních dvou či třech století postupně vyrostlo také keltské novopohanství. Ke kulturám Keltů, popisovaným antickými prameny či předrenesanční ostrovní literaturou, odkazují v moderní době coby ke svému inspiračnímu zdroji nejen novopohané, ale také umělci četných žánrů a političtí aktivisté různého druhu (od nacionalistů po ekology a feministy).

Historie literatury započala u národů žijících severně od řeckého a římského osídlení prakticky až po adopci křesťanství. Jak se dozvídáme z Caesarových referencí,¹ ve starověké Galii byl vztah intelektuálních autorit k písmu silně rezervovaný, a pokud tomu bylo v okolních oblastech nadalpské Evropy jinak, výsledek je v praxi tentýž: naše znalosti o kulturách těchto národů jsou omezeny téměř výhradně na informace z latinských a řeckých pramenů. Obsažnější z nich však vznikají teprve po roce 200 př. n. l. a samotná oblast *Keltiké/Celtica* je v nich vymezována vágně a nesouvisle – zjevně i důsledkem neustálených kritérií a patrně

1 Caesar, *Commentarii de bello Gallico* VI, 14.

na základě spíše matných znalostí tohoto prostoru.² Rozloha keltských jazyků v antice je tudíž do vysoké míry předmětem spekulací. Stejně tak nevíme, nakolik byla mezi jejich nositeli rozšířena etnonyma typu *Keltoi/Celtae* a *Galatai/Galli*, co původně znamenala (možných etymologií existuje celá řada) a zda šlo o endonyma, či spíše exonyma.³ Na základě dobových písemných zdrojů lze v každém případě soudit, že po roce 400 n. l. dotyčná jména víceméně mizí z paměti Evropanů, nejspíše brzy poté, co se vytrácí tradiční skupinové identity těch, kteří byli takto označováni.

Návrat Keltů do evropského povědomí nastává až s renesančním objevováním a četbou antických pramenů. Paradoxně to byli kolem roku 1500 porýnští Němci, mezi nimiž se objevuje trend označovat se za duchovní potomky galských druidů (již měli podle jejich představ uprchnout před Římany do Germánie) nejdříve. Jednalo se tehdy především o formu intelektuálního vzdoru vůči nadřazenému chování Italů a Francouzů v době, kdy se již ekonomická dominance v Evropě začala přenášet do germánského světa, na který se však z románského prostředí stále nahlíželo jako na „barbarský“.⁴ Popisy statečných Galů a moudrých druidů samozřejmě imponovaly také Francouzům, problémem však byl Caesarem zmíněný původ druidského učení z Británie⁵ – tradičního rivala Francie. Skotové, soustavně rebelující vůči anglické hegemonii, se ke „keltství“ v raném novověku hlásili spíše důsledkem politických sympatií k Francii než z důvodů kontemplace nad etnickými genealogiemi. Pocit vlastenectví zde však vzbuzovala například fonetická podobnost jména ostrova Man (který Skotové považovali za součást svého kulturního teritoria, jakkoli byl již od 14. století v držení Anglie) se jménem druidského ostrovního refugia *Mona*, o kterém píše Tacitus.⁶ Není příliš překvapující, že Angličané v této době na jakékoli zmínky o Keltech a druidech reagovali obvykle podrážděně. Obrat nastal až kolem revolučního roku 1688. Mezi protistuartovskými rebely sice rezonoval spíše koncept kolektivní identity vázaný na „anglosaství“ (coby opozita vůči „anglonormanství“, s nímž si spojovali tradiční monarchii),⁷ avšak intelektuálním povědomím tehdy již koloval i koncept „britanství“, podněcený četbou antických pramenů a odkazující na původní předřímské obyvatelstvo ostrova, jehož druidové byli chápáni jako reprezentanti odporu proti vnější nadvládě. Tyto dvě etnické identity raně novověkých Angli-

2 Viz např. Collis, John, *The Celts: Origins, Myths and Inventions*, Stroud: Tempus 2003, 99–113; Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 3–5.

3 Viz Blažek, Václav, „Keltové – Germáni – Slované: Lingvistické svědectví o kontinuitě a diskontinuitě osídlení střední Evropy“, in: Hladká, Zdeňka – Karlík, Petr (eds.), *Čeština – univerzálie a specifika*, Brno: Masarykova univerzita 2000, 10–11.

4 Hutton, Ronald, *The Druids*, London: Hambledon Continuum 2007, 6–8.

5 Caesar, *Commentarii de bello Gallico* VI, 13.

6 Tacitus, *Annales* XIV, 29–30.

7 Budil, Ivo, *Úsvit rasismu*, Praha: Stanislav Juhaňák – Triton 2013, 564–567.

čanů spolu koexistovaly v jakési napjaté symbióze, drážděné z jedné strany odporem vůči královské dynastii a z druhé antagonismem vůči Skotům a Velšanům.⁸ Anglická keltofilie významně posílila své pozice během 18. století, zejména po vydání Macphersonových *Zpěvů Ossianových*.⁹ Megalitické památky v Británii, dříve považované za dílo obrů, Římanů či Dánů, byly nyní označovány jako druidské oltáře, chrámy či hroby.¹⁰ Ještě před rokem 1800 se kolem nich začínají shromažďovat první novodruidská uskupení (organizovaná podle vzoru svobodných zednářů)¹¹ v bílých róbách a pokud možno s dlouhými – nezřídka uměle aranžovanými – vousy podle dobového stereotypu s kořeny v 16. století.¹² Zatímco ještě kolem roku 1700 žili mluvčí keltských jazyků v izolaci, chudobě a opovržení dobových intelektuálů, o století později je již v plném proudu zájem o středověkou keltskou literaturu a mezi vyššími vrstvami anglofonní Británie přichází do módy – skutečný či vykonstruovaný – velšský původ.¹³ Další vlnou keltofilie prochází Anglie po 2. světové válce v důsledku konfliktu s nacistickým Německem, byť například britský premiér Winston Churchill byl členem Ancient Order of Druids již od roku 1908.¹⁴ Ve Francii se obrat „naši předkové Galové“ objevuje nedlouho po roce 1700, kdy byl jazyk bretonských venkovanů identifikován jako potomek staré galštiny, ačkoli jde o ostrovní keltštinu raně středověkých imigrantů ze západní Británie. Koncept „galské Francie“ nabyl na významu zvláště během protibourbonských povstání okolo roku 1789. V porevolučních letech obsahovaly vášnivé návrhy dokonce myšlenku vyhnat tradiční aristokracii „zpět do lesů Frankonie“, zbavit se názvu „Francie“ a přijmout bretonštinu za úřední jazyk. Skutečnost, k těmto radikálním krokům nakonec nedošlo a za jazyk země byla přijata francouzština z oblasti Île-de-France, měla na bretonštinu v důsledku dobové kulturní centralizace nakonec zcela opačný dopad.¹⁵

8 Viz Budil, Ivo, *Úsvit rasismu*, Praha: Stanislav Juhaňák – Triton 2013, 575–577.

9 K historii a celoevropskému významu *Zpěvů Ossianových*, falza prohlašovaného jeho „objevitelem“, skotským učitelem a básníkem Jamesem Macphersonem (1736–1796), za relikť gaelského baladického cyklu z doby železné, viz např. Hemprich, Gisbert, „Druhý život“, in: Zimmer, Stefan (ed.), *Keltové: Mýtus a realita*, Praha: Vyšehrad 2017, 204–205; MacKillop, James, *Keltské bájesloví: Průvodce keltskou mythologií*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009, 8–10.

10 Collis, John, *The Celts: Origins, Myths and Inventions*, Stroud: Tempus 2003, 71–72; viz také Sklenář, Karel, *Tanec obrů: Není jen Stonehenge*, Praha: Academia 1996, 7–13.

11 Viz Cunliffe, Barry, *The Ancient Celts*, Oxford – New York: Penguin Books 1999, 12.

12 Hutton, Ronald, *The Druids*, London: Hambledon Continuum 2007, 48–51.

13 MacKillop, James, *Keltské bájesloví: Průvodce keltskou mythologií*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009, 20–21; Green, Miranda, *Exploring the World of the Druids*, London: Thames & Hudson 2005, 152.

14 Hutton, Ronald, *The Druids*, London: Hambledon Continuum 2007, 146.

15 Hutton, Ronald, *The Druids*, London: Hambledon Continuum 2007, 8–9; Dietler, Michael, „Our Ancestors Gauls: Archaeology, Ethnic Nationalism, and Manipulation of Celtic Identity in Modern Europe“, *American Anthropologist* 96 (3), 1994, 587.

Slovo „keltský“ začalo být pro skupinu příbuzných jazyků severozápadní Evropy užíváno brzy po roce 1700, byť ještě v 19. století patrně venkované na západě Irska a Skotska neměli příliš tušení, že mluví „keltsky“.¹⁶ Je rovněž paradoxem, že idea „keltství“ živila jak bretonský a velšský, a později i irský a skotský separatismus, tak také národní identitu jejich utlačovatelů Francouzů a Angličanů.¹⁷ První *Congres celtique*, mající sdružit keltojazyčné národy po obou stranách La Manche, se konal 1867 v Bretani a pod názvem *International Celtic Congress* bývá organizován (s pauzami v období světových válek) až do současnosti.¹⁸

Druhá vlna keltofilie přichází v celé řadě evropských zemí během 2. poloviny 20. století. Od pádu Frankovy diktatury roku 1975 roste ve Španělsku regionální nacionalismus. Ke keltským kořenům se zde hlásí především Galicijci a Astuřané, s menší intenzitou i Kantabrijci, ačkoli se z těchto území nedochoval žádný text v keltském jazyce a jediným dokladem někdejšího užívání keltštiny jsou zde pouze předřímská místní jména. V jižním Německu a Rakousku nahradilo po 2. světové válce „keltství“ do jisté míry předchozí pangermanismus, jenž vyklidil pole téměř beze stopy. Například archeologické muzejní expozice věnované Germánům působí v německojazyčných zemích ještě v současnosti obvykle značně odbytým dojmem. Nápadné množství „keltských“ skanzenů a naučných stezek vyrostlo v posledním čtvrtstoletí také v Česku. Zdejší národní identitu živila počínaje 19. stoletím (a konče patrně rokem 1968) jednoznačně slavjanofilie. Poznaitek, že prvními identifikovatelnými obyvateli zdejších kotlin a úvalů jsou zřejmě Keltové, je však přítomen již v odborné literatuře 19. století.¹⁹ Českou keltofilii, která naplno vytryskla s politickou reorientací na evropský Západ po roce 1989, posilovala zvláště v západní části země hrdost na jméno *Bohemia*, odvozené od kmene Bójů, byť je dotyčné toponymum poprvé zmíněno Strabónem²⁰ (*Bouiaimon*) již v souvislosti s germánským osídlením²¹ a sami Češi tento název historicky neužívali. Podobným způsobem, jakým obyvatelé Británie od konce 18. století připisovali veškeré tajemné objekty a artefakty v zemi Keltům, přisuzují v posledním čtvrtstoletí mnozí Češi s oblibou Keltům veškerá předslovanská místní jména, jež jsou ovšem v naprosté většině staršího indoevropského či naopak mladšího

16 Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 18–19.

17 Viz zejména Dietler, Michael, „Our Ancestors Gauls: Archaeology, Ethnic Nationalism, and Manipulation of Celtic Identity in Modern Europe“, *American Anthropologist* 96 (3), 1994, 594.

18 Cunliffe, Barry, *The Ancient Celts*, Oxford – New York: Penguin Books 1999, 16.

19 Viz Drda, Petr – Rybová, Alena, *Keltové a Čechy*, Praha: Academia 1998, 17–27; Rieckhoff, Sabine, „Böhmische Dörfer: Zur Ethnizität der Oppida-Bewohner in Böhmen“, in: Bagley, Jennifer, *Alpen, Kult und Eisenzeit: Festschrift für Amei Lang zum 65. Geburtstag*, Rahden: Marie Leidorf 2009, 364–365.

20 Strabón, *Geógrafia* VII, 1, 3.

21 Blažek, Václav, „Bohemia“ (encyklopedické heslo), in: Karlík, Petr – Nekula, Marek – Pleskalová, Jana (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2016, 169–170.

germánského původu. Často jsou také vyzdvihovány studie o statistikách mutací spojených s cystickou fibrózou, které mají dokládat příbuznost Čechů (a také Rakušanů) s obyvateli „keltské“ severozápadní Evropy,²² přestože aktuální genetické výzkumy žádnou „exkluzivní“ spojitost neukazují ani náznakem.²³ Od 70. let „keltská idea“ povzbuzuje také severoitalský separatismus, koncentrovaný do politické vize státu *Padania* v regionech kolem řeky Pádu, kde ve starověku patrně jistou dobu dominovala keltština. Od 80. let představuje tematika starověkých Keltů také jeden z ideových tmelů Evropské unie, jejíž tehdejší rozloha do značné míry korespondovala s geografii tzv. laténského uměleckého stylu doby železné. Pod záštitou EU se konaly zejména ve Štýru (1980) a v Benátkách (1991) velké archeologické výstavy s názvy evokujícími Keltů coby „první sjednotitele Evropy“.²⁴

Protože dobové kulturní impulzy vždy nějakým způsobem zasahují i dobové intelektuály, jsou Keltové již přes dvě století usilovně zkoumáni amatérskými i profesionálními badateli různých humanitních oborů, především archeologie, filologie a etnologie. Nejspíše lze konstatovat, že v poválečném období nenajdeme starověké etnikum, jehož jméno by bylo v západních humanitních vědách skloňováno častěji. K nejchoulostivějším otázkám, vyvolávajícím mezi specialisty silné kontroverze, patří zejména 1) geografická lokalizace původního keltského teritoria, 2) stáří keltského jazyka, 3) vazba keltských jazyků na starověké kulturní areály, 4) historická spojitost jazyka a materiální kultury s haploskupinami DNA, a konečně 5) rekonstrukce duchovní kultury pohanských Keltů.

Argumentace k dotýcným otázkám v podstatě tvoří – s trochou nadsázky – jakousi „iniciační zkoušku“ každého keltologa. Navzdory jejich hloubce a šíři budou nezbytně otevřeny i v této kapitole, jejímž cílem je poskytnout základní vhled do interpretačních problémů spojených s archeologickým studiem keltské religiozity. Je dobrý důvod, proč zkoumat prizmatem této disciplíny právě materiál

22 Viz Macek, Milan et al., *Relativně vysoký výskyt mutací G551D a CTFRdel21KB CTFR genu v České republice u pacientů s cystickou fibrózou objektivně prokazuje, že naše populace je slovanského a keltského původu* (dostupné na <http://camelot.lf2.cuni.cz/funkovai/ublg/pdf/kelticz99.pdf> [1.2.2010]). Jedná se o popularizační souhrn výsledků publikovaných v: Bobadilla, Joseph et al., „Cystic Fibrosis: A Worldwide Analysis of CFTR Mutations – Correlation with Incidence Data and Application to Screening“, *Human Mutation* 19 (6), 2002, 575–606. Pracuje se zde s předpokladem, že mutace G551D (tvořící celosvětově 2,2 % případů cystické fibrózy, u Čechů 3,8 %) je „keltského“ původu. Takový závěr by však vyžadoval minimálně vysvětlení, proč je zastoupení této mutace vyšší u Čechů než třeba u Velšanů, a na Ukrajině vyšší než ve všech alpských zemích.

23 Pro aktuální tabulky ze světových databází a studií viz www.eupedia.com/genetics. Pro údaje z českých a moravských regionů viz Luca, Francesca et al., „Y-Chromosomal Variation in the Czech Republic“, *American Journal of Physical Anthropology* 132 (1), 2007, 1–8. Výsledky genetických studií dokládají spíše interpozici české populace mezi sousedícími Slovany a Němci – viz zejména Zastera, Jan et al., „Assembly of a large Y-STR haplotype database for the Czech population and investigation of its substructure“, *Forensic Science International: Genetics* 4, 2010, 75–78.

24 Dietler, Michael, „Our Ancestors Gauls: Archaeology, Ethnic Nationalism, and Manipulation of Celtic Identity in Modern Europe“, *American Anthropologist* 96 (3), 1994, 596.

z oblastí, kde se v předřímské době hovořilo keltskými jazyky: Počínaje zvláště mladší dobou železnou v tomto prostoru vzniká jeden z nejexpresivnějších uměleckých stylů starověké Evropy, na jehož svéráznou ornamentiku v kombinaci s figurálními a vegetativními motivy bývá často nahlíženo jako na „plastické vyjádření náboženské ideologie“. Vzhledem ke geografické pozici Keltů v širším prostoru západní a střední Evropy, kde nacházíme minimálně několik kulturních areálů bez výraznějších sjednocujících prvků, bude nejdříve nezbytné zabývat se otázkami, do jaké míry (či zda vůbec) spolu souvisejí faktory hmotné kultury a etnicity, jakým způsobem lze identifikovat „keltství“ archeologického materiálu a jak v tomto materiálu identifikovat sféru „náboženství“.

2.1 Archeologie Keltů – stručné dějiny

Středověcí zemědělci si „poklady v zemi“, na které čas od času naráželi, vysvětlovali obvykle prostřednictvím lidové démonologie, zatímco mezi vzdělanějšími kruhy se ještě v 16. století udržovala představa, že jde o výtvoř magie nebo samotné přírody.²⁵ Ke stabilnějšímu a dostupnějšímu archeologickým památkám, jako jsou zvláště západoevropské megality, se přistupovalo velice různorodě: od víry v jejich léčivý a magický potenciál až po jejich tabuizaci kvůli spojení s mytickými národy či bytostmi, vůči jejichž skryté působnosti bylo vhodné zachovávat ostražitost.²⁶ Postrenesanční humanisté již měli tendenci tyto objekty spojit s historickými etniky ze starších pramenů, byť dosti svévolně a bez větší snahy o historickou analýzu.²⁷ Éra cílených archeologických vykopávek začíná kolem roku 1850, nikoli bez souvislosti s vrcholící epochou národních „revolucí“ či „obrození“ a intenzivním zájmem o civilizační počátky a kultury předků. V Německu nebo ve Francii tyto aktivity probíhaly za podpory, a občas i přímé participace z nejvyšších politických kruhů. Napoleon Bonaparte, podnícen inspiračním vlivem Macphersonových básní ze Skotské vysočiny, založil již roku 1804 *Keltskou akademii* (*Académie celtique*) s cílem výzkumu francouzské prehistorie.²⁸ Jeho synovec Ludvík Bonaparte (alias Napoleon III.) pak vedl jeden z prvních rozsáhlých a systematických výzkumů na proslulých oppidech Alésii a Bibracte v Burgundsku a Gergovii v Auvergne.²⁹ Jak je pro tuto dobu příznačné, socha galského vojevůdce Vercingetoriga, kterou nechal Napoleon III. vztyčit roku 1865 v Alésii, měla tvář modelovanou podle císaře-

25 Viz Todd, Malcolm, *Germáni*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1999, 245.

26 Viz Sklenář, Karel, *Tanec obrů: Není jen Stonehenge*, Praha: Academia 1996, 7–16.

27 Cunliffe, Barry, *The Ancient Celts*, Oxford – New York: Penguin Books 1999, 27–28.

28 Viz Edelová, Doris, „Keltská literatura“, in: Zimmer, Stefan (ed.), *Keltové: Mýtus a realita*, Praha: Vyšehrad 2017, 174.

29 Cunliffe, Barry, *The Ancient Celts*, Oxford – New York: Penguin Books 1999, 13.

va vzoru, zatímco zpodobený oděv a výzbroj nesou znaky stylů od doby bronzové až po merovejské období.³⁰ Archeologie coby vědní disciplína byla teprve ve fázi zrodu a chronologické klasifikace materiálu dosud neexistovaly.

Dějiny akademické archeologie lze rozdělit na základě převažujícího paradigmatu zhruba do následujících epoch:

- 1) klasická (1850–1960) – probíhají základní historické a geografické analýzy materiálu, jejichž interpretační perspektiva je ovlivněna zejména evolucionismem a nacionalistickým romantismem;
- 2) procesuální (po roce 1960) – „klasická“ východiska jsou podrobena systémové kritice a reinterpetaci s důrazem na data získaná pozitivistickými či empirickými cestami;
- 3) postprocesuální (po 1980) – akcent je kladen na interpretační sebereflexi badatele a dochází k výrazné pluralizaci metodologických přístupů.³¹

Každé z uvedených období bezpochyby rozšířilo obecné poznatky o prehistorických kulturách, zároveň však vneslo do jejich studia specifické problémy, s nimiž se archeologie doposud potýká. V současných diskuzích nad zásadními otázkami – především pokud jde o genezi Keltů a jejich vazbu na prehistorické kulturní areály – panuje již několik desetiletí značná rivalita mezi stoupenci procesuálních a postprocesuálních přístupů.³² Rozdíly plynoucí z odlišných paradigmat se promítají rovněž do studia duchovních kultur dílčích indoevropských etnik, respektive torzovitých poznatků, které jsou o nich k dispozici. Základ těchto rekonstrukčních úvah je však po stránce metody po generace v podstatě stále tentýž, tj. vychází se z hledání průniků mezi nalezeným materiálem a informacemi z literárních pramenů.³³

Od poloviny 19. století až do období 2. světové války se studium evropské prehistorie vyvíjelo nejrychleji patrně v Německu (Ludwig Lindenschmidt, Adolf

30 Dietler, Michael, „Our Ancestors Gauls: Archaeology, Ethnic Nationalism, and Manipulation of Celtic Identity in Modern Europe“, *American Anthropologist* 96 (3), 1994, 589, 598.

31 K podrobnému přehledu směrů archeologie viz např. Hodder, Ian – Hutson, Scott, *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archeology*, Cambridge: University Press 2003.

32 Viz rozličné interpretační akcenty i závěry současných předních keltologů v: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from West: Alternative Perspectives from Archaeology, Genetics, Language and Literature*, Oxford: Oxbow Books 2010.

33 Srv. například závěry o duchovních kulturách Indoevropanů u dílčích generačních autorit na poli archeologie 2. poloviny 20. století: Mariji Gimbutasové, Colina Renfrewa a Davida Anthonyho – viz Gimbutas, Marija, *The Kurgan Culture and the Indo-Europeanization of Europe*, Washington D.C.: Institute for the Study of Man 1997, 338–350; Renfrew, Colin, *Archaeology and language: The puzzle of Indo-European Origins*, Cambridge: Cambridge University Press 1987, 250–261 (k problematickým otázkám ohledně materiálních kultur Keltů viz 234–249); Anthony, David, *The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, New Jersey: Princeton University Press 2007, 14–18, 85–92, 134–135.

Fürtwängler, Paul Reinecke, Paul Jacobsthal), v Británii (John Kemble, Augustus Franks, Arthur Evans) a ve Francii (Gabriel de Mortillet, Joseph Déchelette). Navzdory dominanci těchto mocností však paralelně probíhaly exaktní výzkumy i v Itálii a Španělsku, Skandinávii nebo ve střední Evropě (přičemž rozvoji v Polsku a Českých zemích významně napomohla rivalita domácích badatelů vůči německému prostředí).

Základní periodizace epoch podle převažujících technologií (tj. doba kamenná – bronzová – železná) i jejich další dělení na fáze podle typologie materiálu (například starší vs. mladší doba železná) vzniká ještě před rokem 1900. Tehdy jsou již známy významné objevy z hornorakouského Hallstattu (1846), především hroby, a z lokality La Tène na Neuchatelském jezeře ve Švýcarsku (1857) se stovkami železných nástrojů, ozdob a zbraní uložených pod vodní hladinou, anebo z výšinné pevnosti Heuneburg s přilehlými mohylami v jihozápadním Německu (1877).³⁴ Díky mezinárodním archeologickým kongresům byli badatelé ještě před koncem 19. století schopni identifikovat paralely mezi nálezy ze Champagne a Pádské nížiny. Podobně jako nálezy z Hallstattu byly – navzdory vzájemné typové odlišnosti – obvykle spojovány s Kelty, které do alpsko-hercynského prostoru lokalizují antické prameny od Hérodota po Tacita. Protože však dobový materiál z Británie, Irska a Iberského poloostrova vykazoval relativně málo typologických spojitostí, prosadila se po roce 1900, zejména z iniciativy španělsko-mexického archeologa Pedra Bosche-Gimpery, práce s modelem několika migračních keltských vln, které měly do těchto oblastí proniknout z prostoru střední Evropy v průběhu doby bronzové a železné.³⁵ Dotyčný model v podstatě odráží základní paradigma spojené s „klasickou“ archeologií, tj. předpoklad těsné vazby mezi jazykovými a kulturními areály a z toho vyplývající optimismus, že lze na základě archeologie identifikovat geografické „pravlasti“ dílčích etnických skupin. Radikální uplatňování těchto principů propojené s rasovou antropologií probíhalo především v německojazyčných zemích. Za ústředního reprezentanta bývá v tomto směru považován Gustaf Kossinna (1858–1931). Komplexnější přístupy založené na individuálním hodnocení chronologických změn přicházely z anglofonního prostředí, reprezentovaného ve své době především V. Gordonem Childem (1892–1957).³⁶

Rekonstrukce prehistorických událostí založené na „klasických“ přístupech převládaly v západní Evropě víceméně až do 60. let 20. století, pouze s opuštěním rasové antropologie, rozšířené předtím běžně nejen v Německu, ale více či méně ve všech koloniálních mocnostech západní Evropy.³⁷ Ve východní Evropě

34 Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 34–35; Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 1–2.

35 Cunliffe, Barry, *The Ancient Celts*, Oxford – New York: Penguin Books 1999, 16.

36 Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 36–37.

37 K tématu viz zvláště Budil, Ivo, *Úsvit rasismu*, Praha: Stanislav Juhaňák – Triton 2013; Budil, Ivo, *Triumf rasismu*, Praha: Stanislav Juhaňák – Triton 2015.

zůstávají naopak „klasická“ paradigma v zásadě nedotčena až do konce 20. století, přičemž u starší generace badatelů jsou nezdědila udržována dodnes. Vlivem marxistické ideologie se pouze přesouvá perspektiva k sociálním a ekonomickým dimenzím vývoje archaických společností, což mělo zřejmý vliv také mezi badateli na Západě.³⁸

Po válce se – spolu s novými objevy, zdokonalením výzkumných metod a rozšířením klasifikačních šablon – objevuje zásadní kritika „klasických“ paradigmat, zvláště pak v anglofonních zemích. Zatímco v předchozím období jsou výrazné kulturní změny dílčích archeologických horizontů vysvětlovány zpravidla imigrací jiné etnické skupiny, „nová“ (alias procesuální) archeologie tíhne ve většině případů k vysvětlení změn buď kulturní adopcí zvenčí, anebo lokální invencí zevnitř společnosti.³⁹ Kritickou revizí prochází rovněž starší názory na vazbu prehistorických sociálních identit k jazyku a materiální kultuře, čímž se značně mění i obecný pohled na prehistorické dějiny. Po vizi Keltů ztělesňujících *furor barbaricus* a expandujících v menších či větších skupinách během doby bronzové (kultura popelnicových polí) a železné (halštatská a laténská kultura) ze středozápadní Evropy do všech směrů začal mezi archeology během posledních desetiletí 20. století nabývat na popularitě obraz prehistorického *homo economicus*, šířícího svoji prestižní kulturu (zvláště tzv. zvoncové poháry či navazující komplexy atlantské doby bronzové), jazyk a „keltskou“ identitu po obchodních cestách západní a střední Evropy.⁴⁰ Skutečnost, že předválečné a meziválečné období zdůrazňovalo u starých evropských kultur bojovnickou etiku a expanzivní sklony, zatímco poválečné období spíše interkulturní komunikaci a obchodní vztahy, vcelku výmluvně odráží zásadní změnu politického klimatu na kontinentu a spolu s tím i (často nevědomou) kulturní podmíněnost badatelského diskurzu.⁴¹ Jednou z motivací „procesuálního“ obratu byl jistě ideologický odpor k předchozí politizované archeologii s ústředními pojmy typu „rasa“, „národ“, „expanze“, „podrobení“ a podobně. Ten ovšem záhy přerostl až do jakési obsesivní neurózy, projevující se (především v poválečném Německu) vytěsňováním právě těch témat, která předchozí generace badatelů považovaly za klíčová, tedy etnické otázky, prehistorické migrace či militantní aspekty archaických kultur.⁴²

Generace archeologů 80.–90. let, která nemá s předválečnou vědou přímou zkušenost, podrobila přístupy „klasické školy“ jistě rehabilitaci, zvláště pokud jde

38 Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 37–38.

39 Renfrew, Colin, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, London: Pimlico 1998, 1–3.

40 Viz např. Barry Cunliffe: *The Ancient Celts*, Oxford – New York: Penguin Books 1999, 154–156; Vitali, Daniele, *Keltové: Poklady starobylých civilizací*, Praha: Euromedia Group – Knižní klub 2008, 12.

41 Cunliffe, Barry, *The Ancient Celts*, Oxford – New York: Penguin Books 1999, 17–18.

42 Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 38.

o vazbu „kultura – jazyk – identita“. Oproti „pozitivisticky“ zaměřeným procesualistům jsou také při interpretaci materiálu a rekonstrukcích prehistorických kultur uplatňovány poněkud „filozofičtější“ kontextuální a hermeneutické přístupy. V praxi tak dnes množství keltologů vedle archeologické specializace dovede předvést solidní znalosti na poli lingvistiky (James P. Mallory) či antické literatury (Miranda Greenová, Sabine Rieckhoffová) a naopak aprobovaní lingvisté se pohybují s přehledem v archeologii (John T. Koch, Helmut Birkhan, Garrett Olmsted, Bernhard Maier). Poněkud slabší je již propojení archeologie s historií (zvláště s medievistikou), což je patrně dáno obvykle úzkou specializací badatelů na konkrétní období, například oxfordský profesor Barry Cunliffe se ve své nedávné, velkoryse pojaté monografii *Europe between the Oceans*,⁴³ mapující vývoj kontinentu od mezolitu po raný středověk, mění s přibývajícím kvantitou písemných pramenů z nápaditě spekulujícího archeologa v suchého historika, aniž by využil nabízející se možnosti pohlédnout zejména na rané fáze středověku ryze archeologickou perspektivou a posoudit tento obraz v kontextu informací z dochovaných písemných záznamů. Citelně slabé je také propojení archeologie s etnologií (resp. kulturní antropologií). Znalosti reálií u současných „domorodých“ společností, zvláště pokud žijí ve srovnatelných technologických a environmentálních podmínkách, jsou pro poznání prehistorických kultur výjimečně obohacující, navzdory různým relativistickým omezením, která je jistě třeba brát při těchto srovnávacích metodách v úvahu. Při pokusech o rekonstrukci předkřesťanské religiozity je u drtivé většiny badatelů patrná zvláště absence zkušenosti se současným „živým“ polyteismem, a ostatně ani argumentace pomocí starověkých kulturních paralel nejsou příliš častým jevem.⁴⁴

Problémem současné archeologie zůstává také latentní dědictví „železného opony“. I renomovaní západní keltologové (Barry Cunliffe, Colin Renfrew, Dennis Harding, Vincent Megaw, Jean-Louis Brunaux, Daniele Vitali aj.) zjevně postrádají zkušenost s materiálem z východní Evropy, a přebírají informace – pochopitelně nepříliš kriticky – od východoevropských kolegů (Václav Kruta,⁴⁵ Natálie Venclová, Karol Pieta, Zenon Woźniak, Miklós Szabó, Danijel Dzino aj.). V poválečném období, kdy se naplno prosadila angličtina coby akademická *koiné* namís-

43 Cunliffe, Barry, *Europe between the Oceans: 9000 BC-AD 1000*, London – New Haven: Yale University Press 2011.

44 V českém prostředí lze z hlediska komparativní šíře uplatňované při výzkumu evropské prehistorie vyzdvihnout alespoň nedávné práce archeologa Jana Bouzka – viz Bouzek, Jan, *Keltové našich zemí v evropském kontextu*, Praha: Triton 2007; Bouzek, Jan, *Pravěk českých zemí v evropském kontextu*, Praha: Triton 2005.

45 Václav Kruta (1939–) se narodil ve Francii (českému otci a francouzské matce), kde strávil většinu profesního života, a rovněž jeho keltologická díla vznikla ve francouzském jazyce. Avšak obor archeologie vystudoval na přelomu 50.–60. let v Brně a po studiích až do své emigrace počátkem 70. let pracoval v Archeologickém ústavu Československé akademie věd. Díky těmto okolnostem bývá Kruta vnímán keltology na Západě jako znalec středoevropského a východoevropského prostoru.

to francouzštiny, je zároveň zjevná určitá komunikační bariéra mezi anglofonním Severem a románským Jihem, jak lze vyvodit již z pouhého nahlédnutí do citačních bibliografických seznamů v dílech současných odborníků. Vzhledem k významné roli atlantského prostoru z hlediska komparativních výzkumů na polích archeologie, etnologie i mytologické literatury je slabší komunikace mezi oběma jazykovými zónami nepříjemnou překážkou současné keltologie.

2.2 „Keltové“ v archeologické perspektivě

Geografie starověkých Keltů patří k významným tématům evropské archeologie nikoli pouze důsledkem nacionalistických či romantických impulzů. Intenzivní bádání na tomto poli⁴⁶ je stimulováno také poznatkem, že v prostoru středozápadní Evropy nenacházíme během doby železné žádný spojitý kulturní areál, který by se uspokojivě překrýval s rozsahem keltských jazyků. Předválečná „středoevropská“ hypotéza keltské geneze, založená na „klasických“ migračních modelech, utrpěla v posledním půlstoletí argumentační otřesy jak ze strany archeologie, tak i lingvistiky. V oblastech kolem Atlantského oceánu (od Gibraltaru po Skotsko) lze doložit kulturní – a tudíž zřejmě i populační – kontinuitu nejpозději od procesu neolitizace (zhruba 4000–3500 př. n. l.), zatímco větší populační migrace z prostoru Alp sem v době bronzové ani železné archeologické nálezy nijak zjevně nedokládají.⁴⁷ V posledním desetiletí se také mezi lingvisty významně rozšířil názor, že tartéský jazyk v jihozápadní Ibérii, jehož písemné doklady mohou sahát až do 8. století př. n. l. a jenž byl dříve považovaný za neindoevropský, může ve skutečnosti představovat nejarchaičtější doloženou verzi keltštiny.⁴⁸ Toto zjištění – jakkoli není mezi keltology přijímané všeobecně – by zřejmě definitivně vyvracelo

46 Otázkám kolem „pravlasti“ a šíření keltštiny jsou věnovány hned tři sborníky z nedávné doby: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from West: Alternative Perspectives from Archaeology, Genetics, Language and Literature*, Oxford: Oxbow Books 2010; Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from the West 2: Rethinking the Bronze Age and the Arrival of Indo-European in Atlantic Europe*, Oxford: Oxbow Books 2013; Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from the West 3: Atlantic Europe in the Metal Ages: Questions of Shared Language*, Oxford: Oxbow Books 2016.

47 Viz Cunliffe, Barry, *Europe between the Oceans: 9000 BC-AD 1000*, London – New Haven: Yale University Press 2011, 159–167; Renfrew, Colin, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, London: Pimlico 1998, 174–175.

48 Koch, John, „Paradigm Shift? Interpreting Tartessian as Celtic“, in: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from West: Alternative Perspectives from Archaeology, Genetics, Language and Literature*, Oxford: Oxbow Books 2010, 2010, 185–302; Koch, John, „Out of the Flow and Ebb of the European Bronze Age: Heroes, Tartessos and Celtic“, in: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from the West 2: Rethinking the Bronze Age and the Arrival of Indo-European in Atlantic Europe*, Oxford: Oxbow Books 2013, 101–146. Před identifikací tartéských nápisů coby záznamů keltského jazyka byly tradičně považovány za nejstarší doklady keltštiny lepontské nápisy z oblasti severoitalských jezer Lago di Como, Lago Lugano a Lago Maggiore, datované do 6. století př. n. l. – viz Urbanová, Daniela – Blažek, Václav, *Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písmo*, Brno: Host 2008, 181–182.

„klasickou“ hypotézu keltské imigrace do tohoto prostoru, jež se měla odehrát teprve v době železné. Pozornost na sebe rovněž poutají nové lingvistické modely, získané na základě počítačových technologií, jež proklamují mnohem starší datování jak vzniku indoevropských jazyků, tak i separace protokeltštiny coby samostatné větve, ke které mělo dojít již v neolitickém období (kolem 4100 př. n. l.).⁴⁹ Uvedené výpočty přitom víceméně korespondují s „anatolskou“ hypotézou o původu indoevropských jazyků, postulovanou před několika desetiletími britským archeologem Colinem Renfrewem.⁵⁰

Již od 70. let se v tomto směru přiklání část keltologů k hypotéze, že k šíření kelštiny po Evropě mohlo dojít nejen podstatně dříve, než proklamovaly „klasické“ modely, ale navíc spíše ve směru od Atlantiku do střední Evropy než naopak. Archeologický odraz takové expanze byl hypoteticky spojován s šířením kulturního komplexu tzv. atlantské doby bronzové (Barry Cunliffe, John T. Koch), pozdně neolitické kultury zvoncových pohárů (Myles Dillon, Nora Chadwicková, Daniele Vitali), anebo dokonce již s ranou neolitizací západní Evropy (Colin Renfrew). Podporu tomuto modelu poskytuje i současné přehodnocování starších názorů na směry historického šíření některých artefaktů, například provenience mečů tzv. güdlingenského typu z pozdní doby bronzové, která byla dříve hledána ve střední Evropě, bývá v současnosti častěji lokalizována do oblasti Britských ostrovů.⁵¹

„Anatolská“ hypotéza ovšem nemá přílišnou podporu mezi lingvisty, kteří na základě lexikální analýzy obvykle předpokládají pozdější datování vzniku indoevropských jazyků i separace protokeltské větve,⁵² odhadované převážně do období mezi pozdní fází eneolitu (2800–2000 př. n. l.)⁵³ a mladší dobu bronzovou (1300–850 př. n. l.).⁵⁴ Hypotéza také není schopna vysvětlit předkládanou neoli-

49 Gray, Russel – Atkinson, Quentin, „Language-tree divergence times support the Anatolian theory of Indo-European origin“, *Nature* 426, 2003, 435–439.

50 Viz Renfrew, Colin, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, London: Pimlico 1998 (1. vydání Cambridge: Cambridge University Press 1987), 148–175, 212–249.

51 Brandheim, Dirk, „Westward H0? Sword Bearers and All the Rest of It...“, in: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from the West 2: Rethinking the Bronze Age and the Arrival of Indo-European in Atlantic Europe*, Oxford: Oxbow Books 2013, 147–155.

52 Výše reprodukované a často citované výsledky lingvistické studie Russella Graye a Quentina Atkinsona (2003), anticipující oproti odhadům většiny lingvistů podstatně starší dataci genealogického větvení indoevropských jazyků, vycházejí zřejmě z nedůsledné selekce výpůjček srovnávaných indoevropských slovníků, a tudíž je lze považovat za chybné (vycházím z kritických poznatků lingvisty Václava Blažka z Masarykovy univerzity – osobní konzultace, 2019).

53 Mallory, James, „The Indo-Europeanization of Atlantic Europe“, in: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from the West 2: Rethinking the Bronze Age and the Arrival of Indo-European in Atlantic Europe*, Oxford: Oxbow Books 2013, 31–33.

54 Koch, John, „Out of the Flow and Ebb of the European Bronze Age: Heroes, Tartessos and Celtic“, in: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from the West 2: Rethinking the Bronze Age and the Arrival of Indo-European in Atlantic Europe*, Oxford: Oxbow Books 2013, 130–133.

tickou migraci „indoevropských zemědělců“ přes bezmála spojitý pás archaických neindoevropských enkláv ve Středomoří (od ostrovů v Egejském moři po Gibraltar) a Atlantiku (oblast Biskajského zálivu). Její zastánci – stejně jako stoupenci „atlantského“ původu protokeltštiny, kteří s „anatolskou“ hypotézou nepracují a přidržují se mladšího datování vzniku keltské větve – rovněž obvykle ignorují nekeltsky působící lusitanštinu a ligurštinu, k jejichž výskytu ve starověké jihozápadní Evropě (pro „atlantský“ model klíčového prostoru) by bylo vhodné předložit nějaké historické vysvětlení. Hypotetické šíření „keltské“ identity včetně jazyka prostřednictvím obchodních kontaktů také nemá žádné relevantní historické analogy a působí spíše dojmem anachronického badatelského konstruktů, možná implicitně založeného na procesu koloniálního šíření angličtiny. Doložené formy staré keltštiny navíc dojmem „pidginového“ obchodního jazyka příliš nepůsobí.⁵⁵ Kromě toho existují četné případy starověkých národů (jako Iberové, Rétové či Venetové) žijících dlouhodobě v sousedství Keltů a čerpajících z inventáře jejich materiálních kultur, aniž přitom ztratily původní jazyk.⁵⁶

„Středoevropský“ model tak v zásadě neztrácí ani v současnosti na významu:⁵⁷ jednak nelze ignorovat elementární vlivy z tohoto prostoru na kultury atlantské zóny od pozdního neolitu po dobu železnou,⁵⁸ a naopak jen stěží lze spojit genezi halštatské a laténské kultury s vlivy z atlantské Evropy, jak občas uvažují někteří – převážně britští – keltologové.⁵⁹ Model, podle něhož proběhla keltizace atlantských oblastí prostřednictvím cizích militantních elit, má navíc nepochybné historické paralely v invazích Keltů do severní Itálie a středního Turecka, a později ve středověké gaelizaci západního Skotska nebo britanizaci Bretaně – což jsou nuceně uznat i zarytí odpůrci „středoevropského“ modelu.⁶⁰ Způsobem, kdy militantní minorita ovládla početně dominantní autochtonní etnika, aniž by přitom ztratila jazyk, proběhla ostatně také maďarizace Karpatské kotliny nebo turkizace Anatolie.⁶¹ Na druhou stranu však uvedený model „elitní dominance“ nevysvětluje absenci zřetelných předkeltských substrátů v keltských jazycích a západoevropské toponymii, jak by bylo logicky očekávatelné. Rovněž by bylo

55 Mallory, James, *The Origins of the Irish*, London: Thames & Hudson 2013, 273–274.

56 Collis, John, *The Celts: Origins, Myths and Inventions*, Stroud: Tempus 2003, 158.

57 Viz zejména Mallory, James, „The Indo-Europeization of Atlantic Europe“, in: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from the West 2: Rethinking the Bronze Age and the Arrival of Indo-European in Atlantic Europe*, Oxford: Oxbow Books 2013, 17–39.

58 Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 25–27; Cunliffe, Barry, *Europe between the Oceans: 9000 BC-AD 1000*, London – New Haven: Yale University Press 2011, 169.

59 Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 5.

60 Viz Renfrew, Colin, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, London: Pimlico 1998, 247–249.

61 Mallory, James, *The Origins of the Irish*, London: Thames & Hudson 2013.

záhodno vysvětlit úspěch tohoto druhu „keltizace“ v kontrastu s pozdějšími invazemi jiných „militantních elit“ do atlantské Evropy, které naopak podlely rychlé jazykové a kulturní asimilaci ze strany domorodců (Skandinávci v Irsku a Británii, Gótové a Svébové na Iberském poloostrově, Frankové ve Francii).

Zajímavé řešení tohoto dilematu představuje hypotéza, s níž nedávno přišel respektovaný americký keltolog John T. Koch. Připomněl gramatické zvláštnosti keltských jazyků (zvláště těch ostrovních), upoutávajících pozornost indoeuropeistů již déle než jedno století. V této souvislosti se často spekulovalo o vlivech nějakých starých předindoevropských substrátů, zvláště afroasijských, případně egejských, kavkazských či jiných.⁶² Podle Kocha vychází geneticky protokeltština jednoduše ze západní indoevropštiny, adoptované někdy v postneolitickém období mluvčími iberovaskonských jazyků. Jinými slovy, původní keltština je podle jeho názoru v podstatě „iberizovanou indoevropštinou“.⁶³ Toto vysvětlení, podepřené lingvistickými i archeologickými argumenty, se zdá přinášet mezi dvě hlavní konkurenční hypotézy určitý kompromis: Počátky keltských jazyků by se vázaly k prostoru západní Evropy (jak požaduje „atlantský“ model), ovšem jejich zdroj, totiž původní indoevropština, by přicházel od východu (jak tvrdí zastánci „středoevropského“ modelu).⁶⁴

Současné genetické výzkumy nejsou prozatím schopny dát v otázce keltské provenience uspokojivé řešení. Především zde stále chybí 1) analýza většího množství vzorků starověké DNA z klíčových období mezi eneolitem a dobou železnou, 2) jednoznačný klíč k určování stárí mutací a 3) uspokojivé vysvětlení kontrastu relativní homogenity MtDNA u evropských národů vůči podstatně strukturovanější Y-DNA, vykazující určitou míru korespondence s areály jazykových skupin

62 Viz Mallory, James, „The Indo-Europeization of Atlantic Europe“ in: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from the West 2: Rethinking the Bronze Age and the Arrival of Indo-European in Atlantic Europe*, Oxford: Oxbow Books 2013, 33–36.

63 Viz Koch, John, „Out of the Flow and Ebb of the European Bronze Age: Heroes, Tartessos and Celtic“, in: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from the West 2: Rethinking the Bronze Age and the Arrival of Indo-European in Atlantic Europe*, Oxford: Oxbow Books 2013, 101–146.

64 Podle Johna T. Kocha se geneze keltských jazyků odehrála nejspíše na Iberském poloostrově – možná právě v blízkosti území s doklady tartéštiny coby nejstaršího zaznamenaného keltského jazyka. Substrátové stopy po iberovaskonských jazycích jsou však evidovány také relativně daleko na sever od Pyrenéj. K jejich interferenci s indoevropskými jazyky, jejímž výsledkem byl podle Kochovy hypotézy vznik protokeltštiny, tudíž mohlo docházet i mimo Iberský poloostrov. Modely předpokládající rozsah iberovaskonských jazyků před indoevropskými expanzemi po celé atlantské Evropě (jak soudí Theo Vennemann nebo Kalevi Wiik) nepovažuje většina lingvistů za průkazné. Na druhou stranu však evidence iberovaskonsky působících stop, zdokumentovaných lingvistou Johnem Bengtsonem a Florentem Dieterlenem v románských dialektech Iberského poloostrova, jižní Francie a v menším množství i v Belgii, Švýcarsku, severní Itálii a Sardinii, je vybudována na přesvědčivě široké komparativní analýze jazykových dokladů – viz Bengtson, John – Dieterlen, Florent, „Confirmation de l'ancienne extension des Basques par l'étude des dialectes de l'Europe de l'Ouest romane“, *Journal of Language Relationship* 14 (1), 2016, 1–27.

(viz mapu 2).⁶⁵ S Kelty bývá dávána tradičně do souvislosti Y-DNA haploskupina R1b (R-M343 – viz mapu 3),⁶⁶ jakkoli klíčová otázka datace jejího stárí a procesu šíření zůstává zatím nevyřešena: dosavadní hypotézy pracují s obdobími od pozdního paleolitu po posteneolitická období.⁶⁷ Z hlediska etnické interpretace je navíc zvláště problematické vysoké zastoupení uvedené haploskupiny u dvou národů patřících ke geneticky nehomogennějším z celé Evropy: Irů (tj. „Keltů *par excellence*“) a Basků (tj. „ne-Indoevropanů *par excellence*“).⁶⁸ Pokud jde o detailní výzkum dílčích podskupin R1b, není bez zajímavosti alespoň zjištění, že mezi dvěma z nejrozšířenějších západoevropských větví nacházíme patrně doklad separace „keltské“ atlantské Evropy (s dominující podskupinou R-M529 – viz mapu 4) od kdysi rovněž „keltského“ alpského prostoru (s dominující R-U152 – viz mapu 5). Tento poznatek plně koresponduje s dichotomií kulturního vývoje obou oblastí, evidovanou archeology,⁶⁹ a mohl by v podstatě znamenat definitivní vyvrácení modelů šíření keltských jazyků prostřednictvím masových populačních migrací z jedné hypotetické provenience do druhé. Alpská podskupina R-U152

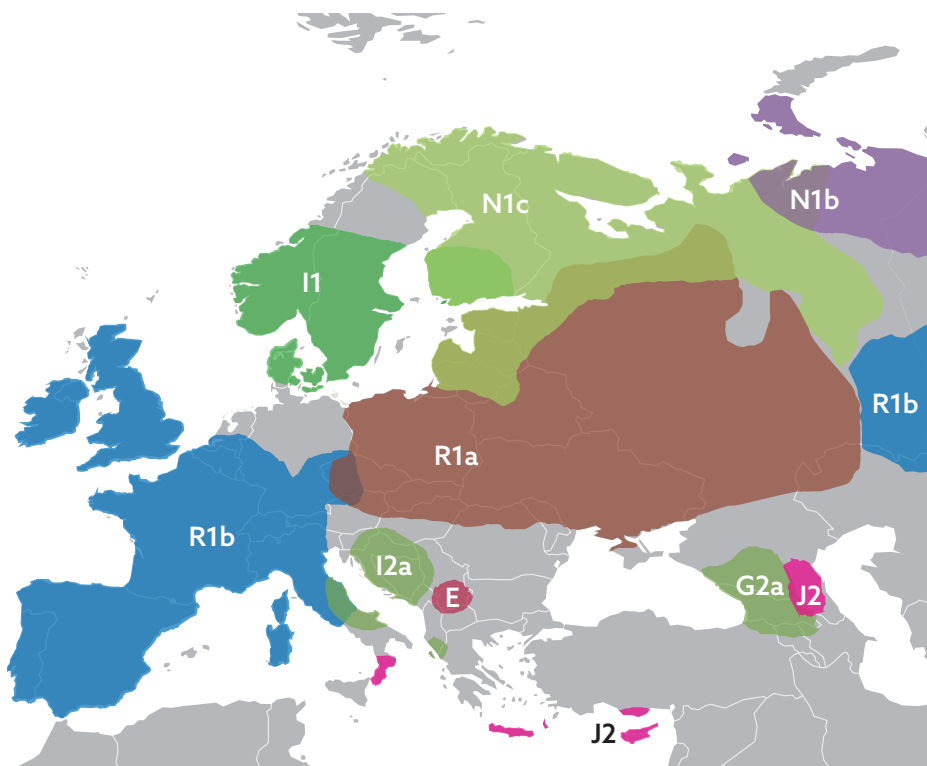
65 Aktualizované přehledové tabulky distribuce Y-DNA a MtDNA haploskupin, kompilované z desítek odborných studií, předkládá belgický historik Maciamo Hay na serveru www.eupedia.com/genetics (http://www.eupedia.com/europe/european_y-dna_haplogroups.shtml; 1.8.2015). Ke vztahu haploskupin a (pre-)historických migrací viz v: Hay, Maciamo, *Origins, Spread and Ethnic Association of European Haplogroups and Subclades*, poslední aktualizace 2017 (http://www.eupedia.com/europe/origins_haplogroups_europe.shtml; 10.2.2017). Uvedený text obsahuje rovněž elektronický rozcestník odkazující na historické studie autora o nejfrekventovanějších evropských haploskupinách.

66 Viz např. populární monografii Sykes, Bryan, *Saxons, Vikings and Celts: The Genetic Roots of Britain and Ireland*, New York: Norton & Company 2007.

67 Viz Myres, Natalie et al., „A major Y-chromosome haplogroup R1b Holocene era founder effect in Central and Western Europe“, *European Journal of Human Genetics* 19, 2011, 95–101; McEvoy, Brian et al., „The *Longue Dourée* of Genetic Ancestry: Multiple Genetic Marker Systems and Celtic Origins on the Atlantic Facade of Europe“, *American Journal of Human Genetics* 75, 2004, 693–702.

68 Historik Maciamo Hay vysvětluje tento paradox jako výsledek procesu indoeuropeizace (resp. keltizace) v době bronzové relativně níže zalidněného atlantského prostoru. Podle něj zde nejspíše došlo k výrazné proměně profilu Y-DNA důsledkem rychlé, anebo postupné redukce autochtonní mužské populace coby efektu válečných konfliktů, dobytelské tradice konkubinátu, anebo obojího zároveň. K zachování iberovaskonského a později baskického jazykového ostrova v západní Evropě navzdory výrazné „indoeuropeizaci“ (tj. keltizaci)“ genetického profilu zdejší populace mohlo podle něj dojít díky vytrvalosti jazykového vlivu autochtonních žen na potomstvo – viz Hay, Maciamo, *Haplogroup R1b (Y-DNA)*, poslední aktualizace 2017 (http://www.eupedia.com/europe/Haplogroup_R1b_Y-DNA.shtml; 21.2.2017). Při srovnání geografie haploskupiny R1b a kentumových indoevropských jazyků lze považovat výše uvedené vysvětlení za vcelku logické. Zbývá ovšem vysvětlit, proč nejsou obdobné „genocidy“ sledovatelné například také na Balkánském a Apeninském poloostrově nebo ve Skandinávii, kde profil Y-DNA zůstal zjevně z velké části neolitický, zatímco po předindoevropských jazycích nezůstaly (s výjimkou starověké mínojštiny na Krétě, etruských a rétských ostrovů v Itálii a středních Alpách a středních jazyků ve Skandinávii) žádné výraznější stopy.

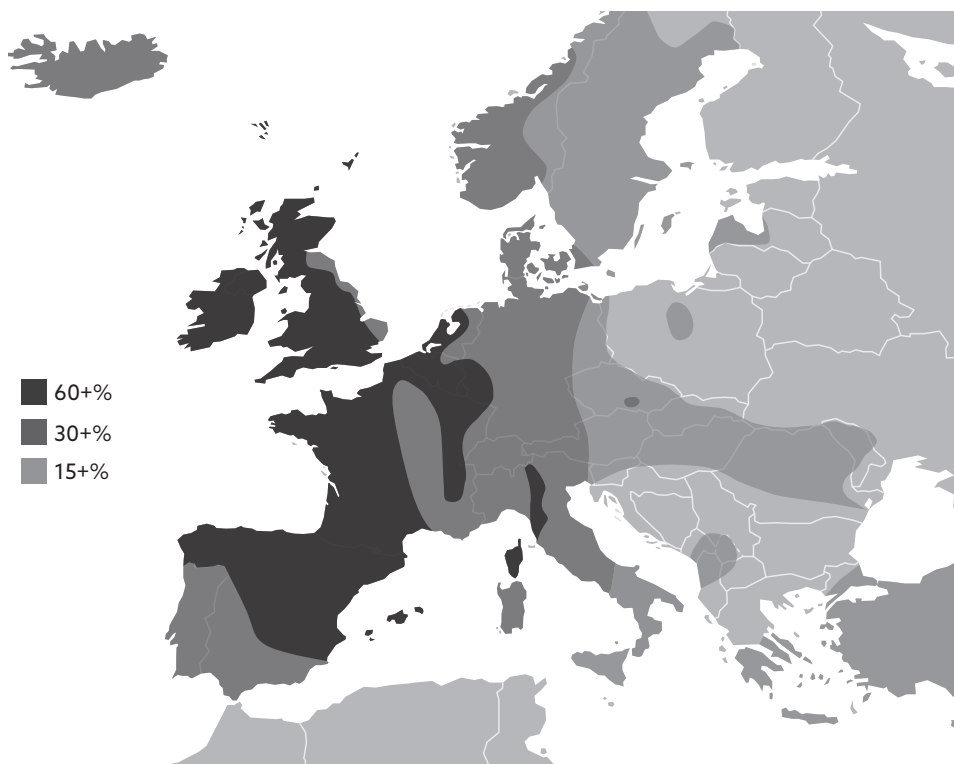
69 Viz např. Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 5; Cunliffe, Barry, *Europe between the Oceans: 9000 BC-AD 1000*, London – New Haven: Yale University Press 2011, 229–230, 299–300.

Mapa 2: Genetická mapa Evropy podle dominantních Y-DNA haploskupin
(vyznačené areály = výrazná dominance některé z haploskupin;
nevyznačená území = rovnoměrné zastoupení různých haploskupin)

se totiž vyskytuje zejména v Irsku, západní a severní Británii a centrálních částech Iberského poloostrova pouze minimálně, anebo vůbec, a obdobně nápadná absence platí také pro zastoupení R-M529 v prostoru střední Evropy. Jednoznačné identifikaci obou těchto mutací se starověkými Kelty brání kromě obecného problému s datováním jejich vzniku pouze zjevné geografické přesahy do oblastí, kde nejsou keltské jazyky historicky doloženy. Zatímco haplotyp R-M529 se zřejmě rozprostírá od ohnisek kolem Keltského moře na východ až do severního Německa a Skandinávie a na jih do Baskicka, R-U152 vykazuje kromě západních Alp a Porýní také nápadnou afilaci k celému Apeninskému poloostrovu, včetně Ligurie, Toskánska a jižní Itálie, které invaze Keltů zasáhly minimálně, anebo vůbec. Navzdory volnější vazbě mezi geny a jazykem, evidované v četných evropských regionech (i mimo evropský kontinent),⁷⁰ lze totiž patrně jen stěží – zvláště

⁷⁰ Roewer, Lutz et al., „Signature of recent historical events in the European Y-chromosomal STR haplotype distribution“, *Human Genetics* 116, 2005, 279–291.

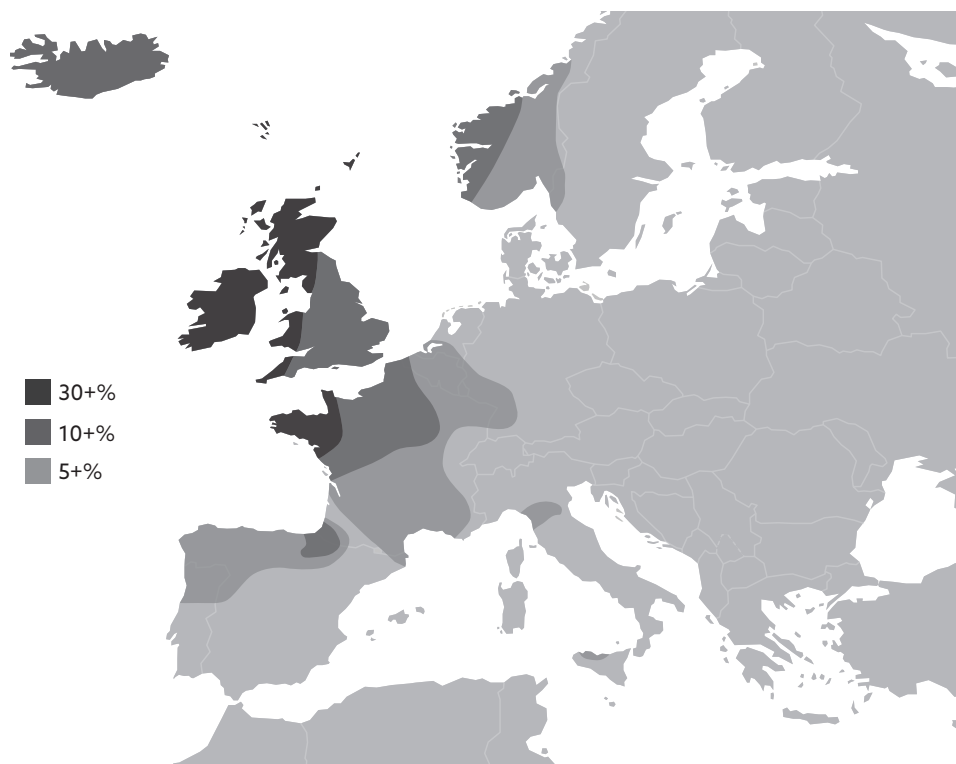

Mapa 3: Procentuální rozšíření Y-DNA haploskupiny R1b v Evropě

v předřímské době – předpokládat prostorové šíření jednoho faktoru bez významné přítomnosti toho druhého.

Závěrem tohoto zhodnocení je vhodné ještě zmínit, že mezi archeology již nějakou dobu rezonují kritické názory nejen vůči problematickému konceptu předpokládajícímu těsnou vazbu mezi materiální kulturou, sociální identitou a jazykem, ale i vůči tradičnímu uchopení „archeologické kultury“ coby zřetelně ohraničeného areálu.⁷¹ Výzkumy posledních desetiletí například ukazují, že v rámci keltologie často skloňovaná „halštatská kultura“, mající sestávat ze „západního“ a „východního“ subregionu se smíšeným pásmem někde uprostřed (zhruba v prostoru dnešního Bavorska a Čech), je ve skutečnosti lokálně mnohem variabilnější, než se dříve evidovalo, a její ohraničení vůči „nehalštatskému“

⁷¹ Viz zejména Karl, Raimund, „Celts from Everywhere and Nowhere: A Re-evaluation of the Origins of the Celts and the Emergence of Celtic Cultures“, in: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from West: Alternative Perspectives from Archaeology, Genetics, Language and Literature*, Oxford: Oxbow Books 2010, 46–55.

Mapa 4: Procentuální rozšíření podskupiny R-M529

prostoru není příliš ostré.⁷² Podobně i v případě laténské kultury je dnes evidována větší regionální diverzita s nejasným epicentrem geneze pro ni charakteristického uměleckého stylu.⁷³ Do kulturního vývoje v atlantské Evropě pak zasáhly střeoevropské vzory spojené se zmíněnými kulturními areály zjevně s malou intenzitou (Iberský poloostrov) nebo byly adoptovány místními umělci (severozápadní Británie, Irsko).⁷⁴ A podobně jako je tomu v případě halštatské kultury, evidujeme i průniky laténskému stylu mimo oblasti s doloženým užíváním

⁷² Viz také Karl, Raimund, „Celts from Everywhere and Nowhere: A Re-evaluation of the Origins of the Celts and the Emergence of Celtic Cultures“, in: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from West: Alternative Perspectives from Archaeology, Genetics, Language and Literature*, Oxford: Oxbow Books 2010, 48–49; Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 69–72. Za aktuální informace vděčím rovněž archeoložce Melanii Augsteinové z Universität Leipzig (osobní konzultace, 2015).

⁷³ Viz Collis, John, *The Celts: Origins, Myths and Inventions*, Stroud: Tempus 2003, 161–194, 223–224.

⁷⁴ Vitali, Daniele, *Keltové: Poklady starobylých civilizací*, Praha: Euromedia Group – Knižní klub 2008, 118–156; srv. Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 140–213.

Mapa 5: Procentuální rozšíření podskupiny R-U152

keltštiny.⁷⁵ Naopak doložené migrace Keltů do Itálie a na jižní Balkán v mladší době železné se zdají být archeologicky takřka neviditelné, což jen demonstruje problematičnost archeologických dokladů coby „historického pramene“.⁷⁶ Tradičně uplatňovaná schémata kulturních „okruhů“ či „areálů“ je patrně vhodné příliš nepřeceňovat i z důvodu, že etnologická realita bývá zpravidla mnohem rozmanitější, než je její archeologický obraz.⁷⁷ Je rovněž namístě zmínit, že etnografické výzkumy u současných kmenových společností (např. v Africe nebo Severní Americe) nedokládají příliš výraznou vazbu ani mezi sociopolitickou identitou a materiální kulturou, ani mezi oběma těmito faktory a jazykovými areály. Identita zde bývá obvykle založena primárně na rodinných, klanových a regionálních vazbách, zatímco příslušnost k širšímu jazykovému areálu často

75 Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 10.

76 Viz Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 87–92, 94–95.

77 Anthony, David, *The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, New Jersey: Princeton University Press 2007, 130–131.

nebývá vůbec reflektována. Sdílení kulturních elementů pak probíhá především v rámci regionálních oblastí, přičemž ostré odlišnosti nacházíme – vcelku logicky – mezi společnostmi ve stavu politického napětí či nepřátelství (bez ohledu na jazykovou příslušnost).⁷⁸ Výskyt analogických vzorců lze pak nejspíše předpokládat také u starověkých Evropanů.

Nutno však zároveň zdůraznit, že do těchto vzorců bezpochyby spadají i situace, kdy jsou komunikační bariéry či kulturní hranice skutečně dány jazykovými odlišnostmi. Americký antropolog David Anthony v monografii *The Horse, the Wheel, and Language* jmenuje v tomto ohledu příklady ze starších období (např. Keltorománi vs. Anglosasové v Británii) i z novověku (např. Němci vs. Italové v severní Itálii, Románi vs. Němci ve Švýcarsku).⁷⁹ Explicitní vnímání makroetnické vrstvy identity (tj. kategorie typu „Keltové“, „Germáni“, „Skytové“ apod.), založené zejména (byť nikoli výhradně) na jazyku, lze ostatně vcelku dobře pozorovat již ve starověkých literaturách Řeků a Římanů.⁸⁰ V archeologickém kontextu lze pak uvést minimálně tři typy situací, kdy je možné předpokládat těsný vztah mezi kulturním areálem a faktorem jazyka: 1) sousedství pevně etablovaných skupin s výrazně odlišnými kulturami, 2) náhlý zjev kultury bez předchozích vývojových prototypů v dotyčné oblasti (zvláště jsou-li výsledovatelné jinde), 3) kulturní změny provázené změnami fyziognomického typu.⁸¹

S faktorem jazyka tedy jistě nelze v kontextu starověkých kulturních areálů pracovat s automatismem „klasické“ archeologie. Zároveň však nelze zcela opomíjet přímou vazbu tohoto faktoru na kulturní areály, například již ve spojitosti s přirozeně snadnější komunikací mezi etniky sdílejícími jazyk, než je tomu v situacích s jazykovou bariérou. Při posuzování etnicity archeologických kultur je tedy v každém případě vhodné mít faktor jazyka na paměti, avšak zohledňovat jej spíše v celkovém kontextu dané situace.⁸²

Pokud má religionistika pracovat s artefakty vytvořenými pohanskými Kelty, do kterého mezidobí a které oblasti tedy sáhnout? Na základě poznatků lingvistiky a antických informací lze s velkou mírou jistoty usuzovat, že v roce 600 př. n. l. se keltskými jazyky hovořilo v širší oblasti západních Alp (v povodí horního Rýna, Dunaje, Rhony a Ticina), na pobřeží Atlantiku (s nejistou situací na ostrovech),

78 Květina, Petr, „Archeologie smyšlené identity“, *Archeologické rozhledy* 62, 2010, 652–654; Hodder, Ian – Hutson, Scott, *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archeology*, Cambridge: University Press 2003, 2.

79 Anthony, David, *The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, New Jersey: Princeton University Press 2007, 103–105.

80 Květina, Petr, „Archeologie smyšlené identity“, *Archeologické rozhledy* 62, 2010, 647–648.

81 Srv. Anthony, David, *The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, New Jersey: Princeton University Press 2007, 103–111; Hodder, Ian – Hutson, Scott, *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archeology*, Cambridge: University Press 2003, 2.

82 Srv. Collis, John, *The Celts: Origins, Myths and Inventions*, Stroud: Tempus 2003, 218.

a logicky zřejmě také v prostoru mezi oběma oblastmi (jakkoli i hrubé vymezení je zde záležitostí spíše intuitivní než prokazatelnou).⁸³ V období 300–200 př. n. l. lze pak zřejmě předpokládat nejširší rozsah keltských jazyků, a to v prostoru mezi Černým mořem, Atlantikem, Apeninami a Hercynsko-karpatskou soustavou, avšak s nejistotou poměru keltštiny vůči zdejším nekeltským jazykům, zvláště směrem k východu.⁸⁴ Během posledního století před zlomem letopočtu nastávají v kulturních horizontech většiny keltské Evropy dramatické změny provázené mimo jiné ústupem laténského stylu, anebo dokonce úplným zmizením sídlištních dokladů, což patrně souvisí s geografickými kontrakcemi keltských jazyků, jakkoli mohly v některých – archeologicky špatně sledovatelných – refugiích přezívat i po několik dalších století.⁸⁵ Následující odstavce se tudíž zaměří na kulturní projevy vztahující se k výše uvedenému časoprostoru.

2.3 Náboženství Keltů v archeologické perspektivě

S rozvojem archeologických a lingvistických výzkumů jsou po polovině 19. století postupně opouštěny romantické představy „megalitického náboženství“ ve spojitosti s Keltý.⁸⁶ Obraz religiozity Keltů je poté stavěn s rostoucím důrazem na datech získaných pozitivistickými metodami. Až do 90. let 20. století je ovšem patrná inklinace vytvářet jej na základě problematických písemných pramenů poněkud tendenčním způsobem coby jakýsi časově a prostorově homogenní komplex bez zvláštních ohledů na regionální variabilitu, danou izolací nebo styky s dalšími etniky, a také časovou relativitu kulturních projevů.⁸⁷ V tomto kontextu je vhodné zohlednit i otázku, nakolik lze obecně „religiozitu Keltů“ vyhranit vůči náboženským projevům bezprostředně sousedících etnik. Jinými slovy, je třeba posoudit, zda nejsou mezi okrajovými keltskými regiony navzájem větší rozdíly než při jejich

83 Srv. např. Koch, John, „Out of the Flow and Ebb of the European Bronze Age: Heroes, Tartessos and Celtic“, in: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from the West 2: Rethinking the Bronze Age and the Arrival of Indo-European in Atlantic Europe*, Oxford: Oxbow Books 2013, 101–146; Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 187–188.

84 Viz např. Dzino, Danijel, „The People Who Are Illyrians and Celts“: Strabo and the Identities of the „Barbarians“ from Illyricum“, *Arheološki vestnik* 59, 2008, 371–380.

85 Viz např. Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 269–276.

86 Nutno však dodat, že tyto představy se během 20. století opakovaně vracely, zvláště pak v britské archeologii (mimo jiné i v podobě „neolitického“ modelu indoeuropeizace Evropy anticipovaného Colinem Renfrewem) – viz Renfrew, Colin, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, London: Pimlico 1998, 236–249; Renfrew, Colin, „Early Celtic in the West: Indo-European Context“, in: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from the West 2: Rethinking the Bronze Age and the Arrival of Indo-European in Atlantic Europe*, Oxford: Oxbow Books 2013, 212–214.

87 Srv. Cunliffe, Barry, *The Ancient Celts*, Oxford – New York: Penguin Books 1999, 183–184; Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 1–4.

srovnání s přilehlými nekeltskými oblastmi.⁸⁸ Kultura je bezpochyby proměnlivější a propustnější systém než jazyk. Již proto mohou být pojmy jako „keltská religiozita“ či „keltské náboženství“ coby obecné kategorie dosti zavádějící nejen ve smyslu geografickém a chronologickém, ale i ve smyslu etnografickém.⁸⁹

Pro rekonstrukci obrazu náboženské reality jsou archeologické nálezy zpravidla kombinovány s informacemi z antických pramenů, středověké ostrovní literatury, případně i s etnografickými analogiemi z okolních oblastí, odkud disponujeme dobovými písemnými informacemi. Závislost našich poznatků o archaických společnostech na písemných pramenech je zde zcela klíčová a archeologové si většinou uvědomují praktickou nemožnost rekonstruovat „žitou“ realitu společností pouze na základě materiálních dokladů. Proto také disponujeme jistou možností vzhledu do kulturních reálií počínaje dobou bronzovou (zejména skrze homérovské eposy), zatímco tradice starších období (např. eneolitické kultury zvoncových pohárů nebo šňůrové keramiky) jsou nám v podstatě nedostupné.⁹⁰ Stačí si ostatně představit podobu křesťanské religiozity rekonstruované pouze prostřednictvím hmotných dokladů: Pokud bychom byli schopni z ikonografie a dalších artefaktů nějak vydedukovat ústřední roli ukřižovaného Spasitele, jen stěží bychom tímto způsobem rekonstruovali například trinitární dogma. Patrně bychom také nebyli schopni pochopit smysl a význam klíčového rituálu eucharistie. Samotné počátky křesťanství bychom zřejmě datovali minimálně o dvě staletí později a nejspíše by nám zcela unikaly příčiny proměn regionálních náboženských kultur, vyplývajících v různé míře z teologických disputací, organizačních reforem, ale také z historických okolností a dalších faktorů, které nemají s náboženskou dimenzí přímou spojitost.⁹¹

Literární zdroje, z nichž získáváme informace o náboženstvích starých Keltů, lze rozdělit z hlediska období a žánru do dvou skupin: 1) antická literatura (především historicko-etnografická díla) a 2) středověká literatura (především epika a místopisy). Z první skupiny máme k dispozici pouze alochtonní popisy, pocházející především od Řeků a Římanů. Do přímého kontaktu s civilizacemi Keltů se však prokazatelně dostali jen někteří (Poseidónios z Apameie, Caesar), přičemž keltský jazyk nejspíše neovládal žádný z nich. V klíčovém období

88 Viz např. Hutton, Ronald, „Starí bohové: keltské náboženství“, in: Christopher Partridge (ed.), *Lexikon světových náboženství*, Praha: Slovart 2006, 89–91.

89 Viz zejména Karl, Raimund, „Celts from Everywhere and Nowhere: A Re-evaluation of the Origins of the Celts and the Emergence of Celtic Cultures“, in: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from West: Alternative Perspectives from Archaeology, Genetics, Language and Literature*, Oxford: Oxbow Books 2010, 46–47.

90 Koch, John, „Out of the Flow and Ebb of the European Bronze Age: Heroes, Tartessos and Celtic“, in: Koch, John – Cunliffe, Barry (eds.), *Celtic from the West 2: Rethinking the Bronze Age and the Arrival of Indo-European in Atlantic Europe*, Oxford: Oxbow Books 2013, 131–132.

91 Srv. Smith, Jonathan, *Drudgery Divine: On the Comparison of Early Christianities and the Religions of Late Antiquity*, Chicago: University of Chicago Press 1990, 130.

100 př. n. l.–100 n. l., kdy vzniká většina důležitých komentářů, navíc patrně nenajdeme informátora, jehož etnografické pasáže by nebyly ovlivněny politickým či kulturním nepřátelstvím. Dochované popisy náboženských reálií jsou spíše suché a obecné, anebo zkrácené přístupem *interpretatio Romana*. Kromě toho jsou omezeny prakticky výhradně na oblast Galie a jižní Británie, zatímco z Irska, Hispánie a oblastí na východ od Rýna se nedozvídáme o náboženských reáliích téměř nic.⁹² Někteří archeologové usuzují, že důvodem vágních popisů byla především relativní podobnost keltské náboženské praxe s římskou či řeckou.⁹³ Nicméně některé prameny, zvláště Strabón a Diodóros Sicilský, zdůrazňují značnou exkluzivitu keltských zvyklostí, a minimálně některá doložená magicko-náboženská specifika paralely v Itálii nebo Řecku rozhodně nemají. Jedná se zvláště o „kult lebek“, archeologicky doložený zejména v kamenných svatyních v jižní Galii, a tordované nákrčníky se symbolickými zakončeními, jež mohly mít souvislost se statusem nositele – jak lze vyvodit z precizních dobových zobrazení, například u bojovníků ze sousosí z Pergamonu, u postav na kotli z Gundestrupu, nebo také na jinak relativně minimalistických sochách doby železné z Hirschlandenu nebo Mšeckých Žehrovic. Dále lze zmínit rituální nahotu v boji (obvykle s výjimkou zmíněného nákrčníku) nebo existenci zvláštní společenské třídy druidů, jejichž funkce se s těmi, jimiž disponovali římsí kněží, zjevně překrývaly pouze zčásti. Antické prameny v každém případě nereprodukuje mytologii, tedy s výjimkou několika nahodilých detailů bez patřičného kontextu.

Druhou skupinu pramenů tvoří literatura ze středověkého Walesu a Irska, jejichž kulturní tradice umožňovala zachovat v autentických formách především geografická izolovanost a politická nezávislost obou oblastí. Během vrcholného středověku, kdy vznikají nejdůležitější epická díla v domorodých jazycích (11.–13. století), jsou ovšem již obě oblasti fatálně zasaženy anglonormanskými invazemi. Středověká rytířská kultura (a spolu s ní i ozvěny kosmopolitních legend z kontinentu) proniká výrazně do velšské tradice, alespoň pokud jde o civilizační kulisy příběhů a dvorskou etiku postav. Soudobé irské žánry naopak poskytují „okno do doby železné“ mnohem zřetelněji, interpretační potíže ovšem vzbuzují například skutečnosti, že se v příbězích objevují dlouhé meče (navíc spíše vikinského než laténského typu) či dvoukolové vozy, které nejsou v Irsku archeologicky doloženy.⁹⁴ Spekuluje se proto, že irští středověcí mniši, jejichž země se počátkem

92 Srv. Hutton, Ronald, *The Pagan Religions of Ancient British Isles: Their Nature and Legacy*, Oxford: Blackwell Publishers 1991, 146; Hutton, Ronald, *The Druids*, London: Hambledon Continuum 2007, 40–46.

93 Collis, John, *The Celts: Origins, Myths and Inventions*, Stroud: Tempus 2003, 214–215.

94 Viz Hutton, Ronald, *The Pagan Religions of Ancient British Isles: Their Nature and Legacy*, Oxford: Blackwell Publishers 1991, 146–149; Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 169–171.

středověku stala enklávou klasické vzdělanosti,⁹⁵ možná používali jako zdroj inspirace mj. antické prameny, případně i jistou dávku tvůrčí fantazie. Jinými slovy, vznikají vážné pochybnosti ohledně celkové kvality materiálu z hlediska jejího odrazu autentického předkřesťanského dědictví.⁹⁶ V každém případě však v irských i velšských dílech narážíme na hrdiny s nadlidskými schopnostmi, jejichž jména se zdají pozoruhodně korespondovat s teonymy zaznamenanými na nápisích v římské Galii a Británii. Emblematické (obvykle magické) předměty a jiné atributy, jimiž tyto postavy disponují, rovněž připomínají ikonografii bohů z keltských provincií, zvláště pak těch, jejichž zjev zůstal relativně autochtonní, tedy bez synkretizace s římskými protějšky. Ve Walesu i v Irsku byly tyto postavy nicméně různým způsobem euhémerizovány, podobně jako je tomu například v soudobé *Prozaické Eddě* z Islandu. Uřatá hlava velšského Brana, která baví své společníky, než je zakopána na Bílém kopci v Londýně, aby „chránila ostrov před invazemi“,⁹⁷ může být ozvěnou kultu lidských hlav, doloženého antickými autory⁹⁸ a nejspíše i některými nálezy kamenných hlav z kontinentu i ostrovů (byť s nejasnou funkcí a občas i datací).⁹⁹ V mytologických legendách pozoruhodně vynikají dominantní ženské postavy jako velšská Rhiannon či irská Macha a Medb, což koresponduje s antickými popisy vysokého postavení aristokratek a obecně frivolních způsobů žen v předřímské Británii nebo maskulinní tvrdosti žen v Galii.¹⁰⁰ Význam ženského prvku v náboženské realitě může na kontinentu odrážet také slavný kultovní vozík ze štýrského Strettwegu, jemuž dominuje vysoká ženská postava. Není ovšem zřejmé, zda jde o vyobrazení bohyně, vysoce postavené kněžky nebo osoby s jinou kultovní funkcí – a nutno dodat, že také etnicita prostoru, odkud artefakt pochází, je v rané době železné krajně nejistá. V archeologické perspektivě mohou naznačovat vyšší postavení některých žen také elitní kostrové pohřby rané doby železné v horním Podunají a později zvláště podél jižních a západních Arden.¹⁰¹ Caesarův obecný popis galských reálií sice hovoří o moci muže „nad

95 Viz populárně-historickou publikaci Cahill, Thomas, *Jak Irové zachránili civilizaci*, Praha: Pragma 1998.

96 Srv. Cunliffe, Barry, *The Ancient Celts*, Oxford – New York: Penguin Books 1999, 25–27.

97 Viz *Pedair cainc y Mabinogi*, 40–42.

98 Diodóros Sicilský, *Bibliothéke historiké* V, 29; Strabón, *Geógrafika* IV, 4, 5.

99 Stead, Ian, *Celtic Art in Britain before the Roman Conquest*, London: The British Museum Press, 87–89.

100 Viz citace či reprodukce antických a středověkých zdrojů v: MacKillop, James, *Keltské bájesloví: Příručka keltskou mythologií*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009, 94–120; Koch, John (ed.), *The Celtic Heroic Age: Literary Sources for Ancient Celtic Europe & Early Ireland & Wales*, (angl. překlady John Koch, John Carey a Philip Freeman), Aberystwyth: Celtic Studies Publications 2003, 42–46; Chadwick, Nora, *The Celts*, London: Pelican Books 1970, 53–55.

101 Vitali, Daniele, *Keltové: Poklady starobylých civilizací*, Praha: Euromedia Group – Knižní klub 2008, 42–45.

životem i smrtí jak manželky, tak i dětí“,¹⁰² pochází ovšem z doby o několik staletí pozdější než zmíněné nálezy. Kalendář z Coligny (východní Francie) z 1. století n. l., či přesněji jeho fragmenty, neboť bronzová deska byla zřejmě záměrně rozlámána a dochovala se pouze její menší část, se zase zdá potvrzovat antické komentáře o astronomických znalostech druidů. Jeho systém je (podobně jako v případě nejspíše kompatibilního, avšak opět pouze zlomkovitě dochovaného kalendáře z nedalekého Villards d'Heria) založen na originálním měření času, kombinujícím sluneční a měsíční fáze. V otázkách jeho kompletní rekonstrukce i datace vzniku celého systému existují mezi keltology značné rozpory. Jedna z nejambicióznějších – a zároveň patrně nejlépe vyargumentovaných – hypotéz, s níž přišel americký lingvista a antropolog Garrett S. Olmsted, předpokládá fixaci ústředních bodů galského kalendáře na slunovraty, rovnodennosti a novoluní. Tím by se zásadně lišil od kalendáře ze středověkého Irska, s nímž v obecné rovině sdílí pouze skromné elementární paralely a jehož hlavní svátky s významnými astronomickými mezníky nekorespondují. Tento nesoulad lze teoreticky vysvětlovat posuny irského systému od jeho prototypu z doby železné či bronzové v důsledku periodického opožďování za astronomickými cykly, respektive lpěním irských autorit na neměnnosti kalendářního cyklu bez ohledu na jeho postupný odklon od astronomických korespondencí.¹⁰³ Nutno nicméně dodat, že pro uspokojivé zhodnocení vzájemné kompatibility jsou kalendářní systémy z Galie i Irska – které od sebe časově dělí zhruba tisíc let – doloženy příliš nekompletně.¹⁰⁴ Hypotetická orientace původního keltského kalendáře na slunovraty a rovnodennosti by v každém případě opět nastolovala otázku potenciální návaznosti druidských nauk na západoevropskou „megalitickou tradici“. ¹⁰⁵ Odraz v kultu doby železné se dále zdají mít také zázračná vodní zřídla či vodní toky obecně¹⁰⁶ anebo četné magické kotle, figurující frekventovaně v ostrovních příbězích.

102 Caesar, *Commentarii de bello Gallico* VI, 19.

103 Viz Olmsted, Garrett, *A Definitive Reconstructed Text of the Coligny Calendar*, Washington, D.C.: Institute for the Study of Man 2001, 1–27. K problematickým místům Olmstedovy hypotézy viz např. Stern, Sacha, *Calendars in Antiquity: Empires, States, and Societies*, Oxford: Oxford University Press 2012, 303–313.

104 Srv. Hutton, Ronald, *The Stations of the Sun*, Oxford – New York: Oxford University Press 1996, 411–414; MacKillop, James, *Keltské bájesloví: Průvodce keltskou mytologií*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009, 121–135.

105 O spojitostech mezi druidskou institucí a západoevropskými megality se v Británii nespekulovalo pouze v osmnáctém a devatenáctém století, ale i v průběhu většiny dvacátého století – viz Hutton, Ronald, *The Druids*, London: Hambledon Continuum 2007, 74–75 (k analytickým problémům spojeným s kalendářem z Coligny viz 77–78). Při řešení této otázky nelze opomíjet, že doklady kontinuity rituálního využívání míst mezi neolitem a dobou železnou jsou v západoevropském prostoru spíše vzácné a že v irské mytologii jsou megalitické stavby obvykle líčeny jako pozůstatky po předgaelském osídlení ostrova, jimž je vhodnější se vyhýbat – viz Hutton, Ronald, *The Pagan Religions of Ancient British Isles: Their Nature and Legacy*, Oxford: Blackwell Publishers 1991, 135–137.

106 Obří pramen u Duchcova v severních Čechách dal dokonce pojmenování jedné z kulturních fází doby laténské – tzv. duchcovskému horizontu.

Rovněž symbolické triskely, objevující se ve vrcholném laténském umění a až do novověku na ostrovech,¹⁰⁷ mohou mít nějakou spojitost s rozmanitými (zvláště irskými) mytologickými triádami bratrů a sester, oplývajícími zpravidla „kontrain-tuitivními“ vlastnostmi či zasahujícími významně do dynamiky příběhů.¹⁰⁸ Pokud starověké prameny obecně ignorují keltskou mytologii, středověká literatura zase zcela opomíjí kult a víceméně pohanskou rituální praxi obecně. Kromě pevného křesťanského vyznání tvůrců je tomu tak možná i z důvodu, že dotyčné aspekty staré tradice byly v době vzniku děl již zapomenuty.

Písemné prameny o starověkém pohanství Keltů nejsou v každém případě pro jeho bližší pochopení dostatečné a archeologická realita je důsledkem toho plná problémů a interpretačních nejistot. Badatelé zpravidla čelí třem závažným okruhům otázek: 1) jaký výsek materiální kultury vlastně máme prostřednictvím vykopávek a objevů k dispozici, 2) jak v rámci tohoto materiálu identifikovat projevy „náboženství“ (tj. sakrální idoly a artefakty, svatyně, rituální aktivity apod.), 3) jak pochopit celkový kontext a význam identifikovaných „sakrálních projevů“ bez podpory písemných pramenů. Následující odstavce se pokusí přiblížit tyto problémy poněkud konkrétněji.

2.3.1 Bohové – panteon – idoly

Identifikace náboženské dimenze archeologického materiálu a nalezení kontextu (funkce, smyslu, významu) takto identifikovaných objektů či artefaktů je záležitostí prakticky vždy spornou a nejistou. Britský archeolog Dennis Harding zmiňuje jako ukázkový případ zlaté klobouky pocházející z doby bronzové, u nichž sice tušíme na základě estetické i materiálové exkluzivity nějaký zvláštní význam, nejsme však schopni určit, kdo byl jejich nositelem (např. zda kněz či aristokrat), ovšem ani zda byl předmět vůbec užíván jako „klobouk“, neboť v době bronzové se figurální zpodobení – s výjimkou skalních rytin ve Skandinávii a jižních Alpách – neobjevují.¹⁰⁹ Obdobné potíže se vážou k archeologii náboženství keltské Evropy víceméně po celé předřímské období, ať už jde o interpretaci „statusových předmětů“, „svatyní“ nebo „náboženských idolů“.

Na základě kulturních podobností s archaickým Řeckem je zřejmě správné předkládat i v nadalpské Evropě doby bronzové a železné nějakou formu polyteismu, ovšem z archeologické reality nic takového zřejmě není: Buď byl kult tehdy převážně anikonický, anebo byl k výrobě idolů používán organický mate-

107 Viz Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 65–67, 238–240.

108 MacKillop, James, *Keltské bájesloví: Průvodce keltskou mytologií*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009, 72–74.

109 Srv. Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 25–26.

riál (dřevo), který se nedochoval. Na první možnost lze usuzovat především ze zmínky Diodóra Sicilského o plenění delfské věštírny galskými nájezdníky (279 př. n. l.), kdy se jejich vůdce v Apollónově chrámu vysmíval antropomorfním sochám.¹¹⁰ Jiní autoři (Caesar, Lucanus) však u Keltů z dosud neromanizované Galie existenci umělých zpodobení bohů zmiňují, ovšem bez bližších detailů o jejich formách.¹¹¹

Nejstarší doklady antropomorfních idolů z keltského prostoru lze nalézt v oblasti jihozápadního Německa zhruba od horního Podunají po širší oblast středního Porýní. Zpodobení z Hirschlandenu (muž s robustním nákrčníkem ve špičatém klobouku a se vztyčeným penisem z 6. století př. n. l.), z Glaubergu (muž s oválným štítem a bizarní listovitou „korunou“ z 5. století př. n. l.) či z Holzgerlingenu (rohatá postava s dvěma obličejí z 5./4. století př. n. l.) patří k obecně nejstarším dokladům sochařské tradice v nadalpské Evropě.¹¹² Problematická je ovšem interpretace, zda jde o bohy, herojské aristokraty, anebo postavy spadající do jiné kategorie. Nejblíže k první z uvedených možností má zřejmě rohatý „Jánus“ z Holzgerlingenu, ovšem kromě „kontraintuitivního“ rysu dvojtvárnosti – který se objevuje i u pozdějších soch – dále na západ – nelze argumentovat v podstatě ničím dalším. Ostatní sochy vypadají spíše jako zpodobení elitních členů místních komunit, možná v nějaké spojitosti s kultem mrtvých a velkými dobovými mohylami v širším okolí, zvláště v povodí řeky Neckaru. V blízkosti nálezů z Glaubergu se našly desítky dalších fragmentů, nasvědčujících, že zde původně stálo soch více. Zda byla dotýčná místa, nacházející se obvykle poblíž výšinných pevností, nějakým druhem svatyně, anebo spíše pohřebištěm, není samozřejmě jisté, možná je však varianta obojího zároveň (s přihlédnutím ke spojení obou typů kultovních míst u relativně blízkých Skytů).¹¹³ Zvláštní listovitá koruna (obr. 1) má pak obdobu i na fragmentu z Heidelbergu (obr. 2) a především v inventáři „knížecí“ mohyly v Hochdorfu z konce 6. století př. n. l., kde byla nalezena drátěná konstrukce „koruny“ potažená zřejmě původně kůží.¹¹⁴ Tvar tohoto zvláštního artefaktu nemá žádné zjevné geografické ani pozdější chronologické paralely, takže jej neumíme interpretovat. Jedná se však zřejmě o významný prvek náboženského symbolismu své doby a geografického prostoru, jehož význam je pro nás nejspíše definitivně ztracen. Zdejší sochařská tradice

110 Diodóros Sicilský, *Bibliothéke historiké* XXII, 9.

111 Green, Miranda, *Exploring the World of the Druids*, London: Thames & Hudson 2005, 23–24.

112 Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 189–191.

113 Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 181–182.

114 Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 191–193; Vitali, Daniele, *Keltové: Poklady starobylých civilizací*, Praha: Euromedia Group – Knižní klub 2008, 50–51.

Obr. 1: Socha z lokality kolem hradiště v Glaubergu
(Hesensko, Německo), 5. století př. n. l.
(autor: Heinrich Stürzl, CC BY 3.0)

Obr. 2: Fragment sochy z Heidelbergu
(Bádensko-Württembersko, Německo), 5./4. století př. n. l.
(autor: AnRo0002 (Wikimedia Commons), CC0)

nejspíše vycházela ze starších hrubých pohřebních stél a antropomorfizace mohla být ovlivněna otevřenými kontakty s Itálií, kde nacházíme typově podobné sochy (příčemž na exempláři z Capestrana v Abruzzu ze 7./6. století je vyryt nápis označující postavu jako „krále“). Atributy jako nahota, špičatý klobouk a nákrčník jsou ovšem evidentně nadalpské. Proč chybí sochám z Hirschlandenu i Glaubergu chodidla (extrémně silných) nohou, není jasné, stejně jako okolnosti, za kterých byly sochy vyvráceny.¹¹⁵

Stylově nepříliš odlišné jsou figurální výjevy z další oblasti s doklady předřímského sochařství, a to v lokalitách Entremont a Roquepertuse v okolí Aix-en-Provence (jižní Francie). Existenci zdejšího oppida a přilehlé svatyně, nemajících

¹¹⁵ Viz zejména Vitali, Daniele, *Keltové: Poklady starobylých civilizací*, Praha: Euromedia Group – Knižní klub 2008, 40; srv. Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 189–191.

Obr. 3: Vápencová socha „draka“ z Noves
(region Provence, Francie; 2.–1. století př. n. l.)
(autor: Fabrice Philibert-Caillat, CC BY 3.0)

zjevné paralely ani v Itálii, ani v nadalpské Evropě,¹¹⁶ ukončil zřejmě násilný zábor Římanů ve 2. století př. n. l. Oblast měla bezpochyby dlouhodobé předkeltské osídlení (Strabón a Diodóros Sicilský sem umisťují Ligury) a v datování imigrace Keltů nepanuje mezi badateli konsenzus. Vedle vápencových soch

¹¹⁶ Podle britské historičky Nory Chadwickové lze nalézt určité typologické paralely k jihofrancouzským kelto-ligurským svatyním na Pyrenejském poloostrově v oblastech s někdejšími keltiberským osídlením – viz Chadwick, Nora, *The Celts*, London: Pelican Books 1970, 156.

Obr. 4: Bronzová plaketa z přilby nalezené v obci Torslunda (ostrov Öland, Švédsko; 6.–8. století) – interpretace výjevu zoomorfního válečníka je nejasná, vzhledem ke kontextu jeho umístění lze pouze usuzovat, že se může jednat o zobrazení „bojovníků ve vlčím kožichu“ (st. sev. *Úlfhéðnar*) ze středověké severské literatury (autor: Knut Stjerna, CC0)

s uraženými hlavami i částmi těl, sedících se zkříženými nohama na zemi, se našla i kamenná hlava typu „Jánus“, mající typologické obdoby na sever až po Irsko a na západ po Portugalsko, a v nedalekém Naves u Avignonu byla nalezena materiálově i stylově spřízněná socha falického dračího monstra s antropomorfními rysy, držícího v pařátech lidské hlavy (obr. 3).¹¹⁷ Význam jednotlivých zpodobení i potenciální spojení mezi nimi je obtížné identifikovat. Pokud bychom chtěli například „dračího muže“ interpretovat jako božstvo války a smrti, inspirované středomořským prostředím, anebo jako typ „běsního“ héra, známého z raných literatur Irska a Islandu, potřebovali bychom nějaký písemný doklad, případně chronologicky či prostorově blízké a jednoznačně interpretovatelné paralely. Těmi ovšem nedisponujeme.¹¹⁸

117 Srv. Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 196–199.

118 Fyziognomické znaky kelto-ligurského „dračího muže“ částečně připomínají draka Tarasque z provenzálského folklóru. Podle legendy o sv. Martě tento drak tyranizoval okolí dolnorhonských marší, než jeho moc zlomily modlitby svěťce. Podobná fyziognomie a zvláště geografická korespondence

Obr. 5: Folklorní model draka Tarasque v obci Tarascon
(region Provence, Francie)
(autor: Chamaeleon (Wikimedia Commons), CC0)

Obr. 6: Erb města Tarascon (region Provence, France) – vzdálenost této eponymní provenience folklórního draka Tarasque od místa nálezu vápencové sochy kelto-ligurského „dračího muže“ v Noves je zhruba 20 kilometrů
(autor: spax89 (Wikimedia Commons), CC0)

S procesem romanizace nastává po roce 50 př. n. l. na západ od Rýna a na jih od Dunaje zásadní zlom v náboženské ikonografii. Výrazně přibývá zpodobení bohů – od drobných sošek po skulptury v nadživotní velikosti – majících ustálené atributy a často jsou uvedena i jejich jména. Celkový obraz situace prozrazuje, že se keltská náboženská imaginace od řecko-římské poněkud lišila. Některé typy autochtonních božstev – zvláště ženská a zoomorfní – mutaci na způsob „římské interpretace“ nepodlehly, zatímco další jí podlehly pouze napůl, jak lze soudit z teonymických nápisů jako *Apollo Grannus*, *Mars Toutatis* nebo *Sulis Minerva*. Určité ikonografické typy domorodých bohů se nápadně často opakují, především bohyně s koňmi nebo bůh s kolem, palicí, případně obojím zároveň.¹¹⁹ Zůstává

obou postav jsou bezpochyby zajímavé indicie, avšak rozdíly jsou rovněž nápadné: Provensálský drak například bývá (na rozdíl od toho kelto-ligurského) zpravidla zpodobňován na čtyřech nohách, s krunýřem na zádech a bez falického atributu. I kdybychom vazbu provensálského draka na staré kelto-ligurské kultury hodnotili jako historicky možnou, o charakteru této postavy v kontextu předkřesťanské duchovní kultury se ze středověké legendy nedozvídáme prakticky žádné detaily, a interpretačně nám tudíž uvedená spojitost příliš nepomůže. K postavě Tarasquea v kontextu křesťanských (re)interpretací pohanských elementů viz Walter, Phillipe, *Christian Mythology: Revelations of Pagan Origins*, Rochester, Vermont – Toronto: Inner Traditions 2014, 146–160.

¹¹⁹ Viz např. Green, Miranda, *Exploring the World of the Druids*, London: Thames & Hudson 2005, 26–28.

zde ovšem evidentní problém s nalezením strukturálního vztahu mezi zobrazenými bohy. Pečlivá dokumentace brzy po roce 1900 ukázala, že z 375 teonym zaznamenaných na kelto-římských oltářích je 305 zmíněno pouze jednou.¹²⁰ To jistě nevylučuje možnost, že četná jména jsou „pouze“ lokálními přívlastky nadregionálních postav, jak by mohla naznačovat irská mytologie, anebo charakterem nepřilíši vzdálená skandinávská tradice. Další dokazování se ovšem nemá příliš o co opřít, snad pouze s výjimkou zmíněné, relativně úzké základní ikonografické typologie. Pro orientaci v této chaotické zvěti bohů sahají badatelé zpravidla k suchým nebo nahodilým nápodobám antických autorů (Caesar, Lucanus), případně k etnografickým paralelám (od starého Řecka po současnou Indii). Základní struktura keltských kultů tak byla identifikována různými badateli – v duchu jakéhosi implicitního nadregionálního strukturalismu – v triádách, kmenovém dualismu boha a bohyně, anebo dokonce v lokálním monoteismu.¹²¹ Na triadickou strukturu, která se hojně objevuje například u irských mytologických postav, ovšem narážíme v ikonografii dosti vzácně (výjimkou jsou snad pouze ženské *Matres* a při klasifikační velkorysosti i galský „Merkur“ se třemi obličejí). Samotní bohové z trojice *Taranis* – *Teutates* – *Esus*, jmenované římským básníkem Lucanem, se vyskytují na nápisech dosti zřídka, v ikonografii ojediněle či vůbec, a především nikdy pohromadě. Kmenový dualismus je sice ikonograficky doložen ve více případech, nejde však ani zdaleka o převažující typ kultu. A pokud jde o lokální monoteismus, zdá se jej vylučovat především výrazná četnost lokálních polyteistických kultů – od komplementárních dvojic až po nahodile působící seskupení (např. torzo tzv. *Sloupu lodníků* z Paříže zobrazuje třináct božstev)¹²². Mezi teonymy se také objevuje pouze ojediněle **Lugus*, který sice není doložen v singulární formě nominativu, přesto jej řada badatelů považuje za hlavního favorita na galského „Merkura“,¹²³ anebo *Ogmios*, jehož bizarní zpodobení z jižní

120 MacKillop, James, *Keltské bájesloví: Průvodce keltskou mytologií*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009, 59. Z kritické perspektivy viz také Hutton, Ronald, *The Pagan Religions of Ancient British Isles: Their Nature and Legacy*, Oxford: Blackwell Publishers 1991, 155–156. Obecněji o náboženské situaci ve starověké Galii viz Brunaux, Jean-Louis, *Les religions Gauloises (Ve-Ier siècles av. J.-C.): Nouvelles approches sur les rituels celtiques de la Gaule indépendante*, Paris: Errance 2000.

121 Viz např. Mac Cana, Proinsias, *Celtic Mythology*, London: Hamlyn 1970, 19–24; Cunliffe, Barry, *The Ancient Celts*, Oxford – New York: Penguin Books 1999, 185–187.

122 Viz např. Kruta, Venceslas, „Le quai gallo-romain de l'île de la Cité de Paris“, *Cahiers de la Rotonde* 6, 1983, 6–34.

123 Jména typu *Lug-* se objevují v rámci starověkého keltojazyčného areálu na poměrně rozlehlém území, vezmeme-li v úvahu vedle dedikačních nápisů (převážně z jižních částí) i toponyma typu *Lugdunum*, *Luguvalium* apod. (nacházející se naopak převážně na severu). Pokud byl **Lugus* v keltských kmenových panteonech skutečně předním božstvem, jak tradičně usuzuje většina keltologů, bylo by nezbytné vysvětlit, proč se objevuje v dedikačních nápisech tak málo a v ikonografii z římského období pak zcela vůbec. Etymologie jména **Lugus* také není přes četné interpretační pokusy ze strany keltologů jednoznačná a není rovněž jisté, zda místní či kmenové názvy a dedikační nápisy, kde se toto jméno objevuje, odkazují k dotčenému božstvu, a nevycházejí spíše z morfologicky obdobných,

Galie, popsané ve 2. století n. l. syrsko-řeckým spisovatelem Lúkiánem, nebylo nalezeno.¹²⁴ Šestici bohů uváděných Caesarem pod římskými jmény nelze zřejmě chápat jako základ nadregionálního panteonu, ale spíše jako geograficky variabilní „typologický index“ galských božstev.¹²⁵ Od stejného autora sice zároveň víme, že politicky rozdělené teritorium Galie symbolicky sjednocovala nadkmenová instituce druidů s „oficiálním“ centrem někde v blízkosti dnešního města Chartres (v regionu nesoucím v tomto kontextu emblematický název *Centre*).¹²⁶ Jakkoli je zjevné nadregionální rozšíření některých typů bohů, centralizovanému kultu a panteonu archeologická realita nenásvědčuje. Stejně tak platí, že pokud Caesar hovoří o původu druidského učení v Británii, kam údajně Galové často odcházejí za studiem,¹²⁷ archeologická realita v římském období žádnou zjevnou blízkost autochtonních kultů přes kanál La Manche nevykazuje.¹²⁸

Na východ od Rýna zůstávají až do přelomu letopočtu doklady teologických představ takřka výhradně umělecké dekorace bronzových a železných artefaktů. Pozoruhodný laténský styl se objevuje během 5. století př. n. l. jakoby náhle, a navzdory sídelní kontinuitě od doby bronzové i bez zřejmých předchozích stadií. Vrchol jeho vývoje na kontinentu nastává mezi lety 400–200 př. n. l., kdy se objevují typické symboly triskelů a esovitých forem v kombinaci s vegetativními, zoomorfními a antropomorfními motivy.¹²⁹ Je vcelku přirozené hledat v těchto bizarních a často groteskních metamorfózách – dle některých badatelů inspirovaných psychotropními vizemi¹³⁰ – něco na způsob plastického vyjádření „keltského náboženství“ či „druidské filozofie“, zvláště v kontextu zaznamenaných informací o víře Keltů v reinkarnaci duše (Caesar)¹³¹ a nezničitelnost kosmu (Strabón).¹³² Kritickým badatelům však nezbyvá než přiznat, že dotyčné umění nelze „číst jako

avšak významově odlišných termínů (např. výrazů označujících „jas“, „rysa“, „havrana“ či „přísahu“) – srv. Hutton, Ronald, *The Stations of the Sun*, Oxford – New York: Oxford University Press 1996, 327–328. K možným etymologiím jména **Lugus* viz například Vries, Jan de, *Keltische Religion*, Stuttgart: W. Kohlhammer 1961, 50–52; Birkhan, Helmut, *Germanen und Kelten bis zum Ausgang der Römerzeit*, Wien: Hermann Böhlau 1970, 359; Wagner, Heinrich, „Studies in the Origins of early Celtic Civilisation“, *Zeitschrift für Celtische Philologie* 31, 1970, 24; MacKillop, James, *Keltské bájesloví: Průvodce keltskou mythologií*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009, 34.

124 Srv. MacKillop, James, *Keltské bájesloví: Průvodce keltskou mythologií*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009, 58–72.

125 Mac Cana, Proinsias, *Celtic Mythology*, London: Hamlyn 1970, 25.

126 Caesar, *Commentarii de bello Gallico* VI, 13.

127 Caesar, *Commentarii de bello Gallico* VI, 13.

128 Srv. Hutton, Ronald, *The Pagan Religions of Ancient British Isles: Their Nature and Legacy*, Oxford: Blackwell Publishers 1991, 216–217.

129 Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 17, 65–66, 118–119.

130 Green, Miranda, *Exploring the World of the Druids*, London: Thames & Hudson 2005, 33.

131 Caesar, *Commentarii de bello Gallico* VI, 14.

132 Strabón, *Geógrafika* IV, 4, 4.

text“, ale spíše je vhodné jej považovat za jakýsi symbolický index, sdílený umělci mezi Podunajím a Atlantikem. Jeho význam se přitom mohl v prostoru i čase měnit, v každém případě jej nedokážeme uspokojivě rozkódovat.¹³³ Zmíněné skutečnosti platí i pro částečně navazující umělecké styly v raně středověkém Irsku a východním Skotsku, jejichž vrcholné projevy se však v obou oblastech objevují teprve století a více po christianizaci.¹³⁴ V tomto kontextu je možné doplnit, že nerozumíme z nemalé části ani četným motivům románského či gotického umění středověké Evropy, navzdory relativní šíři dobových písemných svědectví o kulturních trendech a myšlení.

Jediným hypotetickým dokladem panteonů „východních“ Keltů (tj. sídlících východně od Porýní) by mohl být stříbrný kotel nalezený v dánském Gundestrupu. Kontext jeho rozebrání a uložení v jutskému močálu svědčí pro nějakou formu oběti praktikovanou tamními Germány.¹³⁵ Možné spojitosti s válečnými výpravami Kimbrů do střední Evropy by mohl napovídat vedle písemné zmínky Strabóna¹³⁶ také použitý ornamentální styl a materiál typický pro metalurgii Tráků, sousedících s podunajskými Kelty. Vzhledem k umělecké exkluzivitě artefaktu je však problematická jeho datace.¹³⁷ Vnitřní pláty kotle zobrazují především dynamické scény obětních rituálů, zástupy válečníků na koních i bez nich, nebo také záhadnou postavu s jeleními parohy, obklopenou mytologickými i reálnými zvířaty, která nápadně připomíná ikonografii tzv. „Proto-Šivy“ z pečeti předárijské civilizace povodí Indu.¹³⁸ Vnější plátům dominují naopak zvláštní nadlidské postavy, zobrazené pouze od pasu nahoru, jejichž ruce vykazují zpravidla nějakou symbolickou gestikulaci, anebo drží atributické předměty (viz obr. 7). Ačkoli v tomto ohledu neexistuje konsenzus, označit tyto postavy jako „božstva“ se zdá být vcelku logickou interpretací.¹³⁹ Významné paralely s náboženskou ikonografií

133 K interpretačním (ne)možnostem v případě laténské umění viz Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 57. Ke kritice „čtení kultury jako textu“ viz Hodder, Ian – Hutson, Scott, *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archeology*, Cambridge: University Press 2003, 245–246.

134 Zejména Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 238–258.

135 Viz např. Todd, Malcolm, *Germáni*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1999, 24–25.

136 Strabón, *Geógrafia* IV, 6, 8.

137 Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 226–228; srv. Green, Miranda, *Exploring the World of the Druids*, London: Thames & Hudson 2005, 66–67.

138 Britský archeolog Timothy Taylor usuzuje, že podobnost obou motivů nemůže být náhodná. Podle jeho názoru souvisí s dálkovou komunikací jihovýchodní Evropy se severní Indií přes prostor Perské říše – viz Taylor, Timothy, „The Gundestrup cauldron“, *Scientific American* 266, 1992, 84–89. Na konferenci *Time and Myth: The Temporal and the Eternal* konané v Brně roku 2016 prezentoval Taylor v příspěvku *Gundestrup: Levels of Initiation* hypotézu, podle níž lze moment historického kontaktu keltského a indického světa hledat ve východních výpravách Alexandra Makedonského, jichž se účastnili i keltští žoldnéři.

139 Interpretace postav coby „bohů“ viz např. Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 226. Archeoložka Miranda Greenová je naopak označuje za druidské „kněze“ či

Obr. 7: Kotel z dánského Gundestrupu (asi 2. století př. n. l.)
(autor: Rosemania (Wikimedia Commons), CC BY 2.0)

římské Galie (například postava s parohy, postava držící kolo, had s beraní hlavou či typické nákrčníky) vypovídají nejspíše o keltském původu většiny motivů, zatímco znázornění gryfové, sloni a delfíni zase ukazují spíše na spojitost s prostorem Černomoří či Středomoří.¹⁴⁰ Samotná nádoba většinou bývá vzhledem k výzdobě dávána do souvislosti s kulty a obětními rituály;¹⁴¹ součástí jejího dna je plastika ležícího býka a výrazně menší zpodobení bojovníka a psa v mrtvolných pozicích. Bližší interpretace výjevů je v každém případě sporná. Starší analytické pokusy, vysvětlující je jako paralelu irského příběhu *Uloupení býka z Cúailnge*,¹⁴² jsou v současnosti brány s rezervou. Vnitřní pláty mohou mít vztah k mytologii i rituálnímu komplexu, ani jedno však neznáme dostatečně. Vnější pláty pak zjevně odkazují k atributům dílčích „bohů“, tedy k jejich vazbám na různé aspekty lidské společnosti či přírody (viz obr. 8 a 9). Z hlediska možných asociací s historickými a literárními doklady je zajímavý výjev na jednom z vnitřích plátů, kde lidská postava v přilbě s rohy – archeologicky doložené pouze jediným exemplářem,

„šamany“ – viz Green, Miranda, *Exploring the World of the Druids*, London: Thames & Hudson 2005, 58–59.

140 Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 226–228.

141 Green, Miranda, *Exploring the World of the Druids*, London: Thames & Hudson 2005, 66–67.

142 Olmsted, Gary, *The Gundestrup Cauldron*, Brussels: Collection Latomus 1979.

Obr. 8: Jeden z vnitřních plátů gundestrupského kotle – vousatá postava má paralely v ikonografii anonymního galořímského boha s kolem, palicí a symbolickými esovitými předměty (patrně atributy atmosférického božstva). Spojitost zjevně symbolického výjevu sdílení kola mezi bohem a králem (v rohaté přilbě) s velšským příběhem o Pwyllovi a Arawnovi z mytologického souboru Mabinogi zní bezpochyby smysluplně, avšak jedná se pouze o hypotetický výklad (autor: Claude Valette, CC BY 3.0)

nalezeným v Temži uprostřed Londýna¹⁴³ – třímá loukoťové kolo spolu s jedním z mužských „bohů“ (viz obr. 8). Mohlo by jít o symbolické zachycení nějakého rituálu. Nabízí se především iniciace králů v Irsku, kteří podstupovali sňatek s lokální bohyní,¹⁴⁴ jež se možná (v celibátní formě) odráží ve velšském příběhu *Pwyll, vládce dyfedský*. Jde nicméně o problematické „čtení“ náboženských artefaktů bez příslušného interpretačního klíče, který středověká ostrovní literatura poskytuje možná pouze zdánlivě. V kontextu galořímského „typologického indexu“ dokážeme na základě atributů identifikovat alespoň část zobrazených „bohů“. Sice pouze malou část, přesto by mohlo jít – přijmeme-li hypotézu střeoevropské provenience kotle – o významný doklad náboženských paralel v rámci širšího keltojazyčného prostoru.

143 Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 154–155.

144 Hutton, Ronald, *The Pagan Religions of Ancient British Isles: Their Nature and Legacy*, Oxford: Blackwell Publishers 1991, 172–173.

Obr. 9: Jeden z vnějších plátů gundestrupského kotle – ikonografické paralely této „bohyně“ z galořímského či britanořímského prostoru postrádáme, avšak částí svých atributů (ptáci, smrt) připomíná frekventované typy válečnických či plutonických ženských bytostí z irské mytologické literatury
(autor: Kim Bach, CC BY 3.0)

2.3.2 Svatyně – rituály – druidové

Identifikovat v nadalpské Evropě doby železné „posvátná místa“ – ať architektonická či bez architektury, na sídlištích či mimo ně – je mimořádný problém. Rondelovitá obřadní centra, typická pro středoevropský a západoevropský neolit, již v době bronzové zpravidla nevykazují známky užívání (s výjimkami především v ostrovní zóně) a teprve kolem 3. století př. n. l. se přesvědčivé doklady obřadních center objevují znovu, obvykle však na jiných místech, jiného typu a s jiným rituálním využíváním než ty předchozí.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Hutton, Ronald, *The Pagan Religions of Ancient British Isles: Their Nature and Legacy*, Oxford: Blackwell Publishers 1991, 135; Collis, John, *The Celts: Origins, Myths and Inventions*, Stroud: Tempus 2003, 141.

Určité informace o „posvátných místech“ Keltů podávají antické prameny, zatímco středověká literatura poskytuje pouze odkazy na myticko-legendární význam některých míst. Zprávy pocházejí z různých oblastí, ty určitější se však vztahují téměř výhradně k prostoru Galie nebo Británie. Nejhojněji zmiňované jsou v kontextu rituálních prostranství nekultivované pralesovité háje (Lucanus)¹⁴⁶ a jezera (Strabón).¹⁴⁷ Svůj význam z hlediska kultu měly v atlantské části Evropy zjevně také ostrovy, a to v nějakém spojení s částečně izolovanými kněžskými kolegií, která jej obývala, jak zaznamenal například Strabónem reprodukováný Poseidónios na ostrovech při ústí Loiry¹⁴⁸ a možná také Tacitus v případě ostrova Anglesey.¹⁴⁹ Umístění kultovních center se však patrně nevztahovalo jen na přírodní lokality mimo sídlště, neboť Caesar zmiňuje vysoké hromady pokladů na posvěcených místech (*loci consecrati*) v galských obcích.¹⁵⁰ Vzájemný poměr mezi různými typy „posvátných míst“ však nelze z lakonických pramenů odvodit – a o mnoho lépe na tom ostatně nejsme s informovaností ani v řeckém či římském prostředí, odkud autoři těchto pramenů pocházejí.

Archeologie přispívá ke komplexnějšímu poznání „posvátných míst“ dosti omezeně, a to především z důvodu preference dřevěné architektury v nadalpské Evropě, relativně nízké míry terénních úprav dotyčných okrsků, a potom také kvůli intenzivnímu hospodaření v krajině v pozdějších staletích (pomineme-li rozsáhlé ničení pohanských objektů v epoše christianizace). Určit lokalizaci a zejména rozlohu někdejších „posvátných hájů“ je zcela mimo možnosti archeologie.¹⁵¹ Skutečnost, že se příslušný galo-britanský termín *nemeton* odráží v některých starověkých místních jménech¹⁵² (či také v etnonymu kmene „Nemetů“, obývajících v Tacitově době území kolem dnešního Špýru), na této situaci nic nemění. Kromě nálezů v hrobech, s nimiž byly bezpochyby spojeny nějaké rituální procesy, evidujeme po celou dobu železnou i bronzovou především hromadné nálezy (často luxusních) předmětů, uložených v jámách v zemi, v močálech a pod hladinou jezer a vodních toků. Pro většinu těchto depotů – obvykle zbraní, ozdob a mincí – existuje ovšem i jiné vysvětlení než „rituální“, jež je mezi archeology po generace oblíbené a poněkud nadužívané.¹⁵³ Předměty se totiž mohly na dotyčná místa dostat například z důvodu záměrného uschování, případně ztráty. Pro interpretaci je proto nezbytné přihlížet k individuálnímu kontextu, který může být někdy zřejmý (v Mailly-le-

146 Lucanus, *Pharsalia* III, 399–425.

147 Strabón, *Geógrafika* IV, 1, 13.

148 Strabón, *Geógrafika* IV, 4, 6.

149 Tacitus, *Annales* XIV, 29–30.

150 Caesar, *Commentarii de bello Gallico* VI, 17.

151 Viz Green, Miranda, *Exploring the World of the Druids*, London: Thames & Hudson 2005, 107–108.

152 Cunliffe, Barry, *The Ancient Celts*, Oxford – New York: Penguin Books 1999, 198.

153 Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 221.

-Champ v Champagne je uveden dedikační nápis, že jde o náboženskou oběť),¹⁵⁴ či alespoň nějak logicky odvoditelný (všechny – často bohatě zdobené – meče v jezerech ve švýcarské lokalitě La Tène nebo v Llyn Cerrig Bach na ostrově Anglesey byly zasunuty v pochvách).¹⁵⁵ Spojování nalezených „pokladů“ s nějakým rituálním kontextem má v každém případě jistou podporu pramenů: Caesar hovoří o gal-ském zvyku přinášet „Martovi“ po úspěšné vojenské výpravě všechny ukořistěné předměty, přičemž „všechno živé, čeho se zmocnili“ je mu prý obětováno také.¹⁵⁶ Strabón, vycházející z nedochovaného díla Poseidónia z Apameie, zase zmiňuje u kmene Volků-Tektoságů (kolem dnešního Toulouse) ukládání bohatých pokladů do posvátných okrsků a jezer.¹⁵⁷ A ještě biskup Řehoř z Toursu v 6. století n. l. informuje o každoročních venkovských slavnostech Gabalů, konaných u horského jezera ve Francouzském středohoří, kde probíhalo obětování zvířat a společné hodování a do kterého bylo rituálně vhazováno oblečení, jídlo, vosk a jiné předměty.¹⁵⁸ Archeologicky často evidované šachty či jámy s „poklady“ sice žádné písemné prameny nedokládají, nicméně možný kontext pro vysvětlení fenoménu lze nalézt například v římské praxi, kde se v chrámových okrscích ukládaly obětiny do jam poté, co jimi byla přeplněna svatyně. Při interpretaci zvířecích i lidských obětí je patrně zapotřebí obdobná opatrnost jako v případě „obětí“ nekrvavých. Antické prameny (zvláště Caesar, Diodóros Sicilský a Strabón) například uvádějí celou paletu druhů rituálních poprav, provozovaných za účelem oběti bohům (upálení, utopení, oběšení, rozdrásání ad.) nebo věštění z křečí oběti (prostřílené šípy, probodnuté kopím ad.). U dochovaných nálezů mumií nebo lidských torz (například z Lindowského močálu v Cheshire), které svědčí o násilném usmrcení, lze ovšem nesnadno vypátrat důvod a kontext dotýčných událostí, stejně jako identitu oběti. Pro znaky, které by mohly nasvědčovat, že šlo o oběť (u dotýčného Lindowského muže například jeho nahota s výjimkou koženého náramku, podříznuté hrdlo a fraktura lebky zároveň nebo stopy jmelí v žaludku), lze téměř vždy najít i nenáboženské vysvětlení, zvláště když antické prameny neposkytují v popisech rituálních obětí bližší detaily.¹⁵⁹

Pro archeologickou identifikaci často zmiňovaných „posvátných okrsků“ lze definovat soubor možných poznávacích znaků: 1) zvláštní umístění objektu, 2) zvláštní terénní úpravy (často val s příkopem), 3) zvláštní typ použité architektury, 4) evidence rituálního chování, 5) dochované kultovní předměty nebo jejich

154 Green, Miranda, *Exploring the World of the Druids*, London: Thames & Hudson 2005, 64–65.

155 Stead, Ian, *Celtic Art in Britain before the Roman Conquest*, London: The British Museum Press 1996, 86.

156 Caesar, *Commentarii de bello Gallico* VI, 17.

157 Strabón, *Geógrafika* IV, 1, 13.

158 Řehoř z Tours, *Liber in Gloria Confessorum* 2.

159 Hutton, Ronald, *The Druids*, London: Hambledon Continuum 2007, 130–133. Green, Miranda, *Exploring the World of the Druids*, London: Thames & Hudson 2005, 76, 80–84.

součástí, 6) absence profánního využívání, 7) doklady náboženského využívání lokality v předcházejících nebo následujících obdobích.¹⁶⁰ V prostoru keltské Evropy lze takto identifikovat a rozlišit zhruba tři typy umělých „sakračních“ prostorů:

- ostrovní typ – spadají sem především kruhové ostrovní svatyně, například irské pahorky Tara, Emain Macha nebo Cruachain. Typově se zdají navazovat na neolitickou tradici, irské a britské typy však vykazují nápadné vzájemné odlišnosti;
- středoevropský typ – čtyřúhelníkové svatyně (archeology nazývané *Viereckschanze*), rozšířené na západ i východ od Rýna, od 1. století př. n. l. také v jižní Británii. Severofrancouzské typy jsou tvarově rozmanitější, avšak doklady o jejich náboženském charakteru jsou přesvědčivější, než je tomu v relativně homogenní oblasti mezi Schwarzwaldem a západními Karpatami;
- jihoevropský typ – kamenné svatyně evidované v kelto-ligurském prostoru v Provence. Možná jde o kamenné verze středoevropských svatyní.¹⁶¹

Při konkrétní aplikaci v terénu se ovšem výše uvedená kritéria „sakračního prostoru“ ukazují jako více či méně nespolehlivá. Hlavní problém spočívá v obecně špatné rozlišitelnosti sakrálních objektů od profánních, například ohrazené areály (zvláště některé *Viereckschanze* ve střední Evropě) mohou být pozůstatkem statku, jehož vzdálenost od sídliště nebo absence profánních aktivit se v mnoha případech ukázala být nakonec mylná.¹⁶² Přítomné „obětní“ šachty mohly být ve skutečnosti studny či odpadní jámy. Rituální chování se ve zmíněných prostranstvích obecně špatně dokládá, stejně jako „kultovní“ význam nalezených předmětů (včetně ikonografických dokladů). Důkazy *ex absentia* pak působí samy o sobě víceméně absurdně, neboť pro absenci profánních či jakýchkoli předmětů v dotyčné lokalitě lze najít velmi různá vysvětlení.¹⁶³ Přes podobné výhrady lze však připustit, že čím více zmíněných znaků je v dané situaci přítomno, tím ospravedlnitelnější je použití „sakrační“ interpretace.¹⁶⁴

160 Srv. Venclová, Natálie, „Celtic Shrines in Central Europe: A Sceptical Approach“, *Oxford Journal of Archaeology* 12 (1), 1993, 55–56; Green, Miranda, *Exploring the World of the Druids*, London: Thames & Hudson 2005, 55.

161 Srv. Cunliffe, Barry, *The Ancient Celts*, Oxford – New York: Penguin Books 1999, 200–205; Green, Miranda, *Exploring the World of the Druids*, London: Thames & Hudson 2005, 55–58; Venclová, Natálie, „The Venerable Bede, Druidic Tonsure and Archaeology“, *Antiquity* 76, 2002, 459.

162 Za aktuální poznatky z výzkumů v Německu (s jednoznačně největším počtem objektů typu *Viereckschanze* v Evropě) vděčím archeoložce Melanii Augsteinové z Universität Leipzig (osobní konzultace, 2015).

163 Srv. Venclová, Natálie, „Celtic Shrines in Central Europe: A Sceptical Approach“, *Oxford Journal of Archaeology* 12 (1), 1993, 55–66; Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 227–229.

164 K problémům s rozlišováním „posvátných“ a „profánních“ míst je nutno ještě připojit, že mezi oběma těmito kategoriemi patrně nevedla vždy jasná hranice: například staroseverský *hof* sloužil ke

Nakolik byla součástí „posvátných okrsků“ chrámová architektura, není jisté. Jednoznačné informace z písemných pramenů v tomto ohledu chybějí a archeologické doklady se ukazují být z důvodu špatné rozlišitelnosti sakrálních a profánních objektů nespolehlivé. Zastřešené svatyně se prokazatelně objevují pouze v západní Evropě v období římského záboru, nezřídka na místech starších kultovních areálů.¹⁶⁵ Jediným druhem předřímských či neřímských „zastřešených svatyní“ jsou v nadalpské Evropě možná pouze jeskyně. Těmi ovšem oplývá pouze nevelká část sledovaného prostoru a ani zde nelze nalézt mnoho příkladů kultovního využití. Ve středoevropském kontextu každopádně nejsou bez zajímavosti paralely mezi nálezy ze Švábské a Franské Jury, z východních Alp a z Moravského krasu. V jeskyních těchto – geograficky i kulturně si nepříliš vzdálených – oblastí nacházíme vedle nahromaděných předmětů z různých období starší doby železné také pozůstatky lidských koster.¹⁶⁶ Jejich jednoznačnou interpretaci coby obětí znemožňuje nedostatečná znalost typologie zdejších rituálů a také vazba těchto rituálů na typ konkrétního místa. I pokud bychom v těchto případech „obětní“ hypotézy přijali jako nejpravděpodobnější, zajímavější otázky typu „komu byly věnovány“ nebo „za jakým účelem byly prováděny“ zůstávají zcela mimo náš dosah.¹⁶⁷

Při výčtu „posvátných míst“ zřejmě nelze opomenout význam hrobů, a to jednak z hlediska kultu předků, jednak z hlediska vztahu ke smrti, respektive posmrtnému životu. Archeologické nálezy z hrobů představují bezpochyby významné svědectví o duchovní kultuře zkoumaných společností. Na druhou stranu je ale zjevné, že při absenci jiných typů informačních pramenů nacházíme vlastně jen jakýsi obtížně „čitelný“ fragment rituálního komplexu spojeného s vlastním pohřbem a tanatologickými (případně širšími kosmologickými) představami, stojícími ně-

sněmovním hodům a pitkám stejně jako občasným náboženským rituálům. Totéž platí i pro typologicky blízkou architekturu Ugrofinů ve středním Povolží, u nichž se pohanství udrželo do současnosti a jejichž tradice se těm severoindoevropským v mnoha významných ohledech podobají: udmurtská *kuala* nebo marijské *kudo* bývají užívány jako „chrámy“, v nichž se konají kolektivní modlitby s oběťmi, avšak slouží také světským účelům jako černé kuchyně nebo skladiště.

165 Viz např. Collis, John, *The Celts: Origins, Myths and Inventions*, Stroud: Tempus 2003, 215.

166 Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 195; Bouzek, Jan, *Pravěk českých zemí v evropském kontextu*, Praha: Triton 2005, 143–144; Bouzek, Jan, „Doslov“, in: Stloukal, Milan – Nekvasil, Jindra, *Věčné tajemství Býčí skály*, Praha: Academia 2015, 146–153.

167 Navzdory omezeným možnostem dotyčné otázky zodpovědět existují bezpochyby zajímavé hypotetické výklady: například archeolog Jan Bouzek posuzuje inventář nalezenej v jeskyni Býčí skála v kontextu geograficky i chronologicky blízkých archeologických dokladů a písemných zpráv popisujících „živou“ náboženskou kulturu v širším regionu. Podle něj může množství přeslenů a minimum zbraní v jeskyni ukazovat na kult ženského božstva, obdobného tomu, které je zpodobněno na kultovním vozíku z východorakouského Strettwegu, nebo germánské Nerthus, s jejíž sochou umístěnou na voze prováděli podle Tacita pobaltští Germáni jarní rituální objížděky zakončené lidskými oběťmi – viz Bouzek, Jan, „Doslov“, in: Stloukal, Milan – Nekvasil, Jindra, *Věčné tajemství Býčí skály*, Praha: Academia 2015, 152–153.

kde v pozadí. Snažit se tak z charakteru keltských pohřbů odvozovat náboženské ideje (např. „kult Země“ v případě inhumace či „kult Slunce“ v případě kremace) by mohlo být v praxi stejně zavádějící jako postupovat tímto způsobem v případě pohřbů křesťanských.¹⁶⁸ Ve sledované době železné (zhruba 800–50 př. n. l.) došlo minimálně dvakrát k výrazným změnám pohřebního ritu, jejichž okolnostem nerozumíme. Změny také neproběhly ve střední a západní Evropě zcela synchronně ani všeobecně. Potýkáme se i s geografickou disproporcí, pokud jde o množství identifikovaných pohřbů (zvláště Irsko je archeologicky „chudé“, a to nejen pokud jde o pohřby), a obecně nacházíme spíše pozůstatky vyšších společenských vrstev, neboť hroby nižších vrstev jsou v terénu špatně postřehnutelné, zvláště pak kremace bez mohyl.¹⁶⁹ S výraznými změnami pohřebního ritu se bezpochyby pojí nějaká „duchovní revoluce“, ovšem její podstata i okolnosti jsou v tomto případě zcela spekulativní záležitostí. V pozdní době bronzové, kdy je na sledovaném území typický kremáčnický ritus, se mezi kultovními předměty objevují často vozíky s velkými nádobami, někdy doprovázené postavami s ptačími hlavami, a na dobových předmětech se frekventovaně objevují symboly slunce a vodních ptáků. Soubor těchto elementů nacházíme v široké oblasti mezi Německem a Maďarskem také během navazující starší doby železné, kdy se zvláště v jihozápadním Německu objevují mohutné mohyly s kostrovými „knížecími“ pohřby. V mladší době železné však tento „kultovní soubor“ náhle mizí, a to bez jakýchkoli reminiscencí v antických pramenech, ačkoli inhumáčnický ritus přetrvává – s výraznými změnami – i nadále.¹⁷⁰ Pokud jde o pochopení kultu herojských „knížat“ z halštatských mohyl, nabízí se zejména dobová paralela s prostředím Skytů ve východoevropských stepích, pro které údajně představovaly mohyly králů (pohřbívaných v podobných dřevěných komorách jako ve střední Evropě) jediný důvod k obraně země, jak referuje Hérodotos.¹⁷¹ Stavěly se z důvodu prestiže co nejvyšší a s mrtvými králi se před pohřbem objíždělo na voze politické teritorium. Potom následovaly oběti oblíbených žen, služebníků, koní a dalších cenností, pohřbených do komory spolu se zemřelým.¹⁷² Podobnou praxi (s výjimkou oběti manželek) dokládá Caesar jako „ještě donedávna“ běžnou u keltských aristokratů.¹⁷³ Galskou společnost však zachytil již v době, kdy je pohřební ritus kremáčnický a dřevěnou komoru nahradila velká pohřební hranice. Kostrová pohřebiště dominují v keltské Evropě až do

168 Srv. Hodder, Ian – Hutson, Scott, *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archeology*, Cambridge: University Press 2003, 5–6.

169 Viz zejména Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 20–23; Stead, Ian, *Celtic Art in Britain before the Roman Conquest*, London: The British Museum Press 1996, 90–91.

170 Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 23–26.

171 Hérodotos, *Historíai* IV, 127.

172 Viz Hérodotos, *Historíai* IV, 71–72.

173 Caesar, *Commentarii de bello Gallico* VI, 19.

2. století př. n. l., pak dochází zjevně na území celého kontinentu (včetně Británie) k zásadní změně pohřebního ritu a žádná pohřebiště již nejsme schopni identifikovat.¹⁷⁴ Bližší detaily o pohřebních rituálech v keltských oblastech nejsou nikde písemně zachyceny, v obecné rovině však může náhled na kremační praxi poskytovat například pohřeb vikinského velmože zachycený v 10. století v Povolží arabským cestovatelem Ahmedem ibn Fadlánem.¹⁷⁵

K významným „atributům“ náboženské kultury Keltů patřili ve starověku druidové. Se společenskou třídou tohoto typu se nesetkáváme u sousedních Germánů ani u Římanů. Z pramenů však není zřejmé, zda tato instituce existovala v celé keltské Evropě, neboť z oblastí na jih od Alp a Pyrenejí a na východ od Rýna o ní nemáme žádné přímé zmínky. Během vlády Octaviana (27 př. n. l.–14 n. l.), Tiberia (14–37 n. l.) a Claudia (41–54 n. l.), kdy byla dobytá Galie a dobývána Británie, byli druidové postaveni mimo zákon a aktivně pronásledováni.¹⁷⁶ Z narážek Lucana a Plinia Staršího však může vyplývat, že v Galii instituce přežila pronásledování v tajnosti, přičemž tradiční spojování druidů s „odlehými, temnými a skrytými háji“¹⁷⁷ může mít kořeny právě v této době, zatímco v Británii pokračovala dál v relativní otevřenosti.¹⁷⁸ V Irsku nepodmaněným Římany nahradila druidskou instituci v 5. století křesťanská církev, ovšem středověkou kontinuitu našla především v podobě učených skupin filiů (v praxi básníků, byť podle etymologie jména šlo původně o věštce) a briterů (alias právníků).¹⁷⁹ Okolnosti římského dobývání mohou vysvětlovat, proč jsou druidové v klíčovém období s dostatkem písemných pramenů (zhruba 100 př. n. l.–100 n. l.) líčeni převážně negativně, především jako obětníci při obskurních krvavých rituálech (Lucanus, Plinius Starší, Suetonius). Naproti tomu v obdobích, kdy Keltové nepředstavovali pro Řeky či Římany bezprostřední vojenské riziko, se prameny soustředí spíše na filozofický aspekt druidů, reprezentovaný zejména jejich mysterijní naukou, přijímanou ve Středomoří s pozoruhodným respektem (Diogenes Laertios, Kléméns Alexandrijský, Ammianus Marcellinus).¹⁸⁰

V kontrastu k pozornosti, věnované druidům v antických spisech a později v irské středověké literatuře, stojí jejich archeologická neviditelnost. Mezi doklady pohřbů a nalezenými artefakty neexistuje žádný bezpečně identifikovatelný

174 Viz Rieckhoff, Sabine – Biel, Jörg, *Die Kelten in Deutschland*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag 2001, 263–264 (k možným paralelám mezi halštatskými pohřby a pohřebními rituály Skytů a Seveřanů viz 169–171, 181–182).

175 Ahmed ibn Fadlán, *Risale*, 49–54.

176 Srv. Cunliffe, Barry, *The Ancient Celts*, Oxford – New York: Penguin Books 1999, 191.

177 Lucanus, *Pharsalia* I, 455.

178 Plinius Starší, *Naturalis historiae* XXX, 13.

179 Viz Samek, Daniel, *Krásá i jed: Čtyřverší irského středověku*, Praha: Arbor Vitae 2005, 6–35.

180 Srv. Hutton, Ronald, *The Druids*, London: Hambledon Continuum 2007, 41–46.

druidský hrob či zpodobení.¹⁸¹ Lze však evidovat minimálně několik příkladů, u nichž v tomto ohledu jistý argumentační prostor existuje. Někteří badatelé (například Miranda Greenová nebo Ian Stead) poukazují zejména na možné splyvání aristokratických a kněžských hrobů. Za „druidské“ by mohly být považovány například bohaté kostrové hroby ve východní a jihovýchodní Anglii, kde hlavy mrtvých zdobily koruny nebo čelenky s astrálními ornamenty, nikoli nepodobné těm, které jsou známé z kněžských hrobů v římské Itálii.¹⁸² Caesar sice u galské společnosti zdůrazňuje odlišnost práv a povinností tříd *equites* (rytíři) a *druides* (druidové), zvláště v ohledu, že první reprezentují hlavní složku armády, zatímco druzí nemají brannou povinnost. Na druhou stranu je zde také uvedeno, že galskou nobilitu tvoří společně právě tyto dvě třídy, mezi nimiž mohla existovat jistá „propustnost“, a že druidové zbraně ovládají, neboť o vedení instituce v Galii občas rozhodoval soubor.¹⁸³ Pokud bychom však zmíněné typy hrobů označili jako „druidské“, bylo by zapotřebí stanovit, podle jakých kritérií je lze odlišit od hrobů „královských“ či „knížecích“.

Zajímavější doklad poskytuje spíše nález z Neuvy-en-Sullias poblíž Orleáns (francouzský region Centre), kde byly nedaleko břehu Loiry zakopány bronzové sošky zvířat a lidí. Datace do 1. století př. n. l. může nasvědčovat spojitosti nálezů s blízkou předřímskou svatyní ve Fleury, ležící v teritoriu kmene Karnutů, kde se podle Caesara konaly výroční druidské koncily. Mezi figurami nahých tanečníků obou pohlaví vyniká zvláště postava v dlouhé tunice s jednou rukou napřaženou v nějakém symbolickém gestu, zatímco druhá třímá menší oválný objekt podobný vejci.¹⁸⁴ Tato skutečnost je pozoruhodná především v kontextu Pliniovy zmínky, že druidové střádají jako amulety „hadí vejce“ (zvané zde *anguinum*), pocházející údajně z vylučovaného tělesného sekretu a slin těchto plazů, když bývají v letním období shluklí do klubek. Tento amulet má podle nich zajišťovat „úspěch při právních sporech i královských audiencích“. Sám Plinius, který údajně jeden exemplář viděl, jej popisuje jako „velikosti malého jablka“. Dodává také, že jistý aristokrat z kmene Vocontiů byl kvůli držení tohoto amuletu během soudního stání odsouzen za císaře Claudia k trestu smrti.¹⁸⁵ Pokud je datace sošky správná, pak by bylo jistě možné považovat znázorněnou dlouhou tuniku za hábit předřímských kněží a tuto postavu s kratšími kudrnatými vlasy a vousy, třímající onen oválný předmět, za „druida“.

181 Viz zejména Hutton, Ronald, *The Pagan Religions of Ancient British Isles: Their Nature and Legacy*, Oxford: Blackwell Publishers 1991, 47–48.

182 Stead, Ian, *Celtic Art in Britain before the Roman Conquest*, London: The British Museum Press 1996, 90–92; Green, Miranda, *Exploring the World of the Druids*, London: Thames & Hudson 2005, 60–61.

183 Caesar, *Commentarii de bello Gallico* VI, 13–15.

184 Green, Miranda, *Exploring the World of the Druids*, London: Thames & Hudson 2005, 58.

185 Plinius Starší, *Naturalis historiae* XXIX, 52–54.

Možná nejpůsobivější hypotézu týkající se interpretace figurálních zpodobení v souvislosti s druidy navrhla česká archeoložka Natálie Venclová. V rámci detailního srovnání různých typů antropomorfních zobrazení ze starověké keltské Evropy poukázala na možnost, že zvláštní účes s vyholeným zátylkem a pramenem vlasů ponechaným nad čelem od ucha k uchu, by mohl dobře odpovídat popisu tonzury „ab aure ad aurem“ u mnichů rané iroskotské církve. Podle anonymního latinského textu ze 6. století, připisovaného britskému mnichu Gildovi, byla „*Brittonum tonsura*“ dědictvím od „mágů“, kteří dříve nosili onou „tonzurou ... vpředu přikrytý pruh“ (*magorum tonsurae qua sola frons anterior tegi solebat*).¹⁸⁶ Tonzura, která neodpovídala římskokatolickým předpisům, se následně stala jedním ze schizmatických bodů projednávaných na koncilu ve Whitby roku 664. Jako „tonzuru Šimona Mága“ označuje sestřih iroskotských mnichů také o století později anglosaský biskup Beda Ctihodný, autor jednoho z jejích detailnějších popisů.¹⁸⁷ K významným příkladům starověkých zpodobení patří zejména kamenné sochy z Bretaně, postavy na vnějších plátech kotle z Gundestrupu, kde podobnou úpravu vlasů vykazují i ženské postavy (nejde-li o čepice nebo členky), a také opuková „hlava héroa“ ze středočeských Mšeckých Žehrovic, nalezená poblíž jednoho z obdélníkových areálů typu *Viereckschanze*. Kritika poukazuje na možnost, že „tonzura“ dotyčných zpodobení je spíše uměleckou stylizací a že vlasy zde chybějí vzadu pravděpodobně z důvodu, že byly sochy určeny k pohledu zepředu, a tudíž je nebylo potřeba z jiných stran realisticky dotvářet.¹⁸⁸ Vyvracet tyto námitky může především skutečnost, že jsou tímto způsobem stylizována pouze některá z figurálních zpodobení, zatímco jiná mají vlasy po celé hlavě, což je evidentní například u hromadných portrétů na gundestrupském kotli. Naopak umělecká provedení uší nebo jiných detailů zadní části hlavy patrně svědčí o tom, že sochy byly určeny rovněž k pohledu z jiných úhlů.¹⁸⁹ Na relativně velkou míru inkorporace pohan- ských tradic do raně křesťanské kultury v Irsku ukazují četné indicie: od kontinuity třídy „básníků“ zvaných *filiové* (ir. sg. *fili*, pl. *filid*), jimž středověké prameny připisují tytéž schopnosti a podobné pravomoci jako předtím antické spisy druidům,¹⁹⁰ přes tradiční formulování právních a mytologických glos do triád (včetně „trojího druhu mučednictví“ rozlišovaného iroskotskými mnichy)¹⁹¹ až

186 Viz Venclová, Natálie, „The Venerable Bede, Druidic Tonsure and Archaeology“, *Antiquity* 76, 2002, 468.

187 Venclová, Natálie, „The Venerable Bede, Druidic Tonsure and Archaeology“, *Antiquity* 76, 2002, 467.

188 Viz např. Harding, Dennis, *The Archaeology of Celtic Art*, London: Routledge 2007, 126.

189 Venclová, Natálie, „The Venerable Bede, Druidic Tonsure and Archaeology“, *Antiquity* 76, 2002, 461–465.

190 Viz Samek, Daniel, *Krásy i jed: Čtyřverší irského středověku*, Praha: Arbor Vitae 2005, 8.

191 Viz Samek, Daniel, *Triadické výnosy irské: Trecheng Breth Féni*, Praha: Triáda 1999.

po bílý mnišský hábit,¹⁹² nápadně připomínající rituální oděv druidů zmiňovaný Pliniem Starším.¹⁹³ Širší inkluzi druidů mezi křesťanský klérus si lze v tradičně konzervativním Irsku, které je zároveň „zemí bez misionářských mučedníků“, představit bezpochyby lépe než v jakékoli jiné oblasti keltské Evropy, jakkoli i zde musely – podle životopisu sv. Patrika – čelit rané misie odporu pohanských kněží.¹⁹⁴ Je snad třeba pouze doplnit, že Natálie Venclová (podobně jako další keltologové) odmítá interpretaci postav na gundestrupském kotli nebo sochy z Mšeckých Žehrovcůby zpodobení bohů s odkazem na předpokládanou anikoničnost kultu v předřímské době a domnívá se, že jde spíše o herojské předky s druidskými atributy.¹⁹⁵ To však na záležitosti s „druidskou tonzурou“ mnoho nemění. Představě, že byli staří bohové zobrazováni s kněžským účesem, by totiž mohl nasvědčovat další ikonicky hojně užívaný prvek – tordovaný nákrčník, se kterým jsou zobrazováni v římské Galii domorodí bohové a který nacházíme i na figurálních zpodobeních z velké části Evropy právě u osob s patřičným statutem, jako jsou aristokraté, nazí válečníci, anebo právě postavy s onou zvláštní „tonzурou“.

2.4 Závěry

Romantický magnetismus spojený se jménem „Keltové“ představuje v rámci západní civilizace posledních tří století význačný fenomén. Je pozoruhodné, kolik monografií bylo věnováno jejich pohanským tradicím, o nichž se toho ví souhrnně dosti málo a jimiž měli historičtí sousedé Keltů tendenci spíše pohrdat. Stejně pozoruhodný je také synchronní průběh vymírání keltských jazyků na jedné straně a rostoucí vášně pro „keltství“ mezi novověkými Evropany (Kelty i Nekelty) na straně druhé. Pokud se v obrazu tohoto etnika v antických pramenech zrcadlilo velkou měrou myšlení samotných autorů a „duch doby“, lze totéž říci i o obrazu, jímž byli „Keltové“ vykreslováni poté, co se stali předmětem zkoumání různých vědních oborů.

Pro vysoký zájem badatelů mnoha zemí je dnes téměř nemožné kompletně přehlédnout celé dějiny keltských studií, oboru majícího v současnosti katedry i mimo Evropu. Během posledního století lze v každém případě pozorovat, jak se starověcí Keltové v akademických publikacích proměňují z „herojské společnos-

192 Ó Fiach, Tomás, „Počátky křesťanství (5.–6. století)“, in: Moody, Theodore – Martin, Francis et al., *Dějiny Irska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2003, 48.

193 Plinius Starší, *Naturalis historiae* XVI, 24.

194 Viz Ó Fiach, Tomás, „Počátky křesťanství (5.–6. století)“, in: Moody, Theodore – Martin, Francis et al., *Dějiny Irska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2003, 42–44.

195 Venclová, Natálie, „The Venerable Bede, Druidic Tonsure and Archaeology“, *Antiquity* 76, 2002, 461, 469–470.

ti“, šířící svoji exotickou kulturu skrze militantní výboje, v „mobilní obchodníky“, sjednocující Evropu jazykově a kulturně spíše díky prestiži, které se těšily jejich technologické schopnosti nebo umělecké styly. Pokud jde o současnou archeologickou percepci, kolísá právě mezi vizí Keltů coby „kulturních kolonizátorů“, přítomných v Evropě nejpozději v době bronzové a expandujících spíše od západu kontinentu na východ, a vizí Keltů coby výbojných „militantních elit“ doby bronzové a železné, jejichž původní „epicentrum“ se nacházelo ve střední Evropě.

Hledání etnických „pravlastí“ má v evropské vědě poněkud kontroverzní historii, nicméně pro práci s „keltským“ archeologickým materiálem je patrně nevyhnutelné se s tímto tématem nějakým způsobem vypořádat. Minimálně je třeba identifikovat, který soubor artefaktů a objektů lze vůbec označovat jako „keltský“ a který nikoli. Mezi lingvisty panuje víceméně shoda, že se keltskými jazyky v Evropě mluvilo již v době bronzové, zásadní rozpory ovšem panují v pohledu na jejich genezi geografickou i chronologickou, tedy zda lze jejich mluvčí spojovat již s kulturami neolitu, anebo až s obdobími podstatně mladšími. Vzhledem k dataci a geografii prvních písemných záznamů keltských jazyků je v každém případě bezpečné pracovat jako s „keltskými“ teprve s artefakty doby železné, a to jak z atlantského, tak středoevropského prostoru.

Pro poznání předkřesťanských kultur Keltů disponujeme literárními prameny z antiky a středověku. Coby primární zdroj pro akademický výzkum obnášejí oba druhy pramenů četné kvalitativní problémy, nicméně bez jejich existence bychom patrně z archeologické reality nebyli schopni o náboženství (tj. panteonu, rituálech a mytologiích) vyčíst mnoho určitého. Poskytují totiž výjimečné náhledy na „živou“ kulturu, která je nám na bázi archeologického materiálu nedostupná. Na druhou stranu je archeologie jistě nenahraditelným zdrojem pro potvrzení nedostatečných písemných informací, pro jejich doplnění, kritické posouzení, případně i vyvrácení. Poslední možnost platí zejména v případě dokladů relativní technologické vyspělosti a bohatých uměleckých tradic keltské Evropy, které mají alochtonní dobové prameny tendenci opomíjet. Archeologie také ukazuje kulturní proměny v čase a jejich varianty v prostoru.

Náboženské ideje ovšem bývají v archeologickém materiálu promítnuty zpravidla v podobě symbolického „indexu“, a nikoli „textu“, který by bylo možno „číst“ bez pomoci autentických písemných či narativních zdrojů. V praxi tudíž nacházíme v archeologických horizontech například figurální sochy a plastiky, o nichž nedokážeme s jistotou říci, koho zpodobňují. Pokud známe z kelto-římských chrámů a oltářů jména bohů a jejich podobu, nedozvídáme se prakticky nic o jejich vzájemném vztahu a mytologických asociacích. Z vykopávek i jiných objevů máme k dispozici umělecky jedinečné laténské artefakty znázorňující působivé surrealistické metamorfózy. Postrádáme k nim však náležitý interpretační klíč, skrze který bychom je mohli vztáhnout například k informacím o panteonu, mytologii či fragmentech druidské nauky, reprodukováných písemnými prame-

ny. Dokonce ani nevíme, zda (či nakolik) lze s tímto druhem umění náboženské kontexty vůbec spojovat. Podobně nacházíme různé „poklady“ v jámách v zemi či v jezerech, aniž bychom si byli jisti, že jde o náboženskou oběť (jak archeologové často bez patřičných argumentů usuzují), natož abychom byli schopni vypátrat, komu mohla být určena a s jakým záměrem. Patrně každý zainteresovaný religionista by rád dokázal určit polohu a popsat vzhled někdejších keltských posvátných „hájų“ či jiných „okrsků“. Při téměř úplné absenci kamenné architektury v oblastech keltského osídlení a zřejmě i nízké míře terénních úprav sakrálních areálů je však archeologie schopna zachytit maximálně stopy objektů, o kterých nedokáže s jistotou rozhodnout, zda se vztahují k činnostem sakrálním, anebo profánním. K nejzajímavějším informacím z pramenů patří zmínky o keltských druidech. Archeologicky je však nanejvýš obtížné identifikovat zpodobení, artefakt či hrob, který by bylo možné k druidům vztáhnout. Zmíněné problémy by bylo možno částečně řešit skrze analogie s kulturně příbuznými etniky. V prostoru na sever od Alp jsme však při výzkumu sousedních etnických oblastí prakticky ve stejné situaci jako v případě studia Keltů (a ani na jih od Alp na tom ostatně nejsme nijak zásadně lépe).

V důsledku uvedených skutečností zůstávají naše znalosti religiozity starých Keltů spíše matné a její detailnější obraz špatně rekonstruovatelný. Archeologické nálezy tento obraz bezpochyby obohacují: stačí jen porovnat dobová zpodobení starokeltských náboženských reálií v obdobích před ustavením archeologie a po něm. Náboženské ideje však z artefaktů samotných zpravidla nevyčteme.